

Archeo-rapport 56

Het begijnhof van Lier: een archeologisch bureauonderzoek

Archeo-rapport 56

Het begijnhof van Lier: een archeologisch bureauonderzoek

Colofon

Archeo-rapport 56
Het begijnhof van Lier: een archeologisch bureauonderzoek

Opdrachtgever: Stad Lier

Projectleiding: Maarten Smeets

Uitvoering veldwerk: Maarten Smeets

Auteur: Maarten Smeets

Foto's en tekeningen: Studiebureau Archeologie bvba (behalve figuren 1 t.e.m. 4, 9 t.e.m. 23, bijlage 1)

Op alle teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van Studiebureau Archeologie bvba mag niets uit deze uitgave worden vermenigvuldigd, bewerkt en/of openbaar gemaakt, hetzij door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

Studiebureau Archeologie bvba

Jozef Wautersstraat 6
3010 Kessel-Lo
www.studiebureau-archeologie.be
info@studiebureau-archeologie.be
tel: 0474/58.77.85
fax: 016/77.05.41

©2011, Studiebureau Archeologie bvba

Administratieve gegevens

Naam site:	Begijnhof
Provincie:	Antwerpen
Gemeente:	Lier
Deelgemeente:	Lier
Adres:	Wezenstraat, Kalvarieberg, Oud-Kerkhof, Pompstraat, Hemdsmouwken, Symforosastraat, Sint-Margarethastraat, Bodegemstraat, Hellestraat, Grachtkant en Martienushoek
Opdrachtgever:	Stad Lier, Grote Markt 57, 2500 Lier

Inhoudstafel

Inhoudstafel	p. 1
Hoofdstuk 1: Inleiding en situering	p. 2
Hoofdstuk 2: Ontstaan en groei van het begijnhof	p. 5
2.1 Literaire bronnen	p. 6
2.1.1 Het ontstaan van het Lierse begijnhof	p. 6
2.1.2. Een eerste uitbreiding: de Nieuwstraat	p. 8
2.1.3 Een tweede uitbreiding met de inlijving van de vroeger waterkant	p. 9
2.1.4 Een derde uitbreiding naar het noorden toe	p. 9
2.1.5 Een vierde uitbreiding: de bebouwing van de Grachtkant	p. 12
2.1.6 De bestrating en de nutsvoorzieningen van het begijnhof	p. 12
2.2 Iconografische bronnen	p. 13
2.3 Archeologische bronnen	p. 27
2.4 Conclusie	p. 28
Hoofdstuk 3: Reeds verstoorde zones	p. 32
Hoofdstuk 4: Impact en uitvoering van de geplande werken	p. 35
Hoofdstuk 5: Besluit en advies	p. 39
Bibliografie	p. 46
Bijlagen	p. 47
Bijlage 1: Rioleringsplan	p. 48
Bijlage 2: Gegeorefereerde iconografische bronnen	p. 49
Bijlage 3: Advieskaart	p. 57

Hoofdstuk 1 Inleiding en situering

Naar aanleiding van de heraanleg van de wegenis en de aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel in het gehele begijnhof van Lier, legde Ruimte & Erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap een archeologisch onderzoek op. In eerste instantie bestaat dit onderzoek uit een archeologische bureaustudie om de geschiedenis van het begijnhof te reconstrueren, verstoringen in kaart te brengen, de impact van de geplande werken in kaart te brengen, aanbevelingen te formuleren voor het archeologische vervolgonderzoek en de inpassing ervan in deze werken. Dit bureauonderzoek werd door het stadsbestuur van Lier aan Studie bureau Archeologie bvba toevertrouwd.

Het projectgebied omvat het volledige stratennet van het Lierse begijnhof: Wezenstraat, Kalvarieberg, Oud-Kerkhof, Pompstraat, Hemdsmouwken, Symforosastraat, Sint-Margarethastraat, Bodegemstraat, Hellestraat, Grachtkant en Martienushoek (fig. 1). De totale oppervlakte van het begijnhof is ongeveer 2 hectaren.

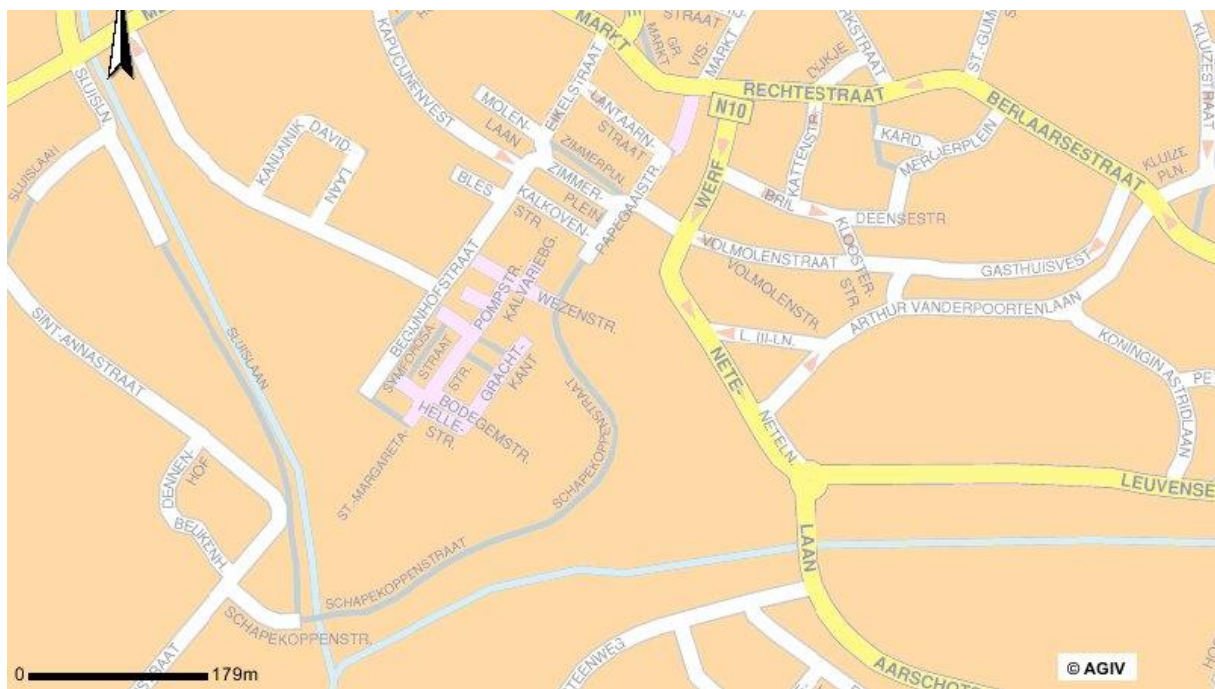

Fig. 1: Uittreksel uit het stratennet van Lier.

Lier is gelegen in de Antwerpse Kempen, aan de samenvloeiing van de Grote en de Kleine Nete. De algemeen geldende theorie is dat ten noorden en ten zuiden van de huidige stadskern zich twee hoogten bevonden waar zich oorspronkelijk de bewoning situeerde. De tussengelegen zone was lager gelegen en door het tragere debiet van de Schelde, waardoor ook in de bijrivieren de waterafvoer minder vlot verliep, ontstonden moerassen. Door een verbetering van het debiet in de Schelde, waardoor ook de waterstand in de bijrivieren daalde, moeten deze oude kernen vanaf de eerste helft van de 9de eeuw verlaten zijn en is de bewoning zich meer in de lageregelegen zones gaan situeren, in de onmiddellijke nabijheid van de samenvloeiing van de beide Netes¹.

¹ Verhulst, Duvosque e.a. 1990: 10-11.

Het huidige projectgebied is gelegen ten zuiden van de stadskern (fig. 2), in de nabijheid van de Zimmertoren. Zowel ten zuiden, ten westen als ten oosten van het begijnhof bevindt zich water (fig. 3). Op de bodemkaart is het volledige centrum van Lier ingekleurd als bebouwde zones (OB).

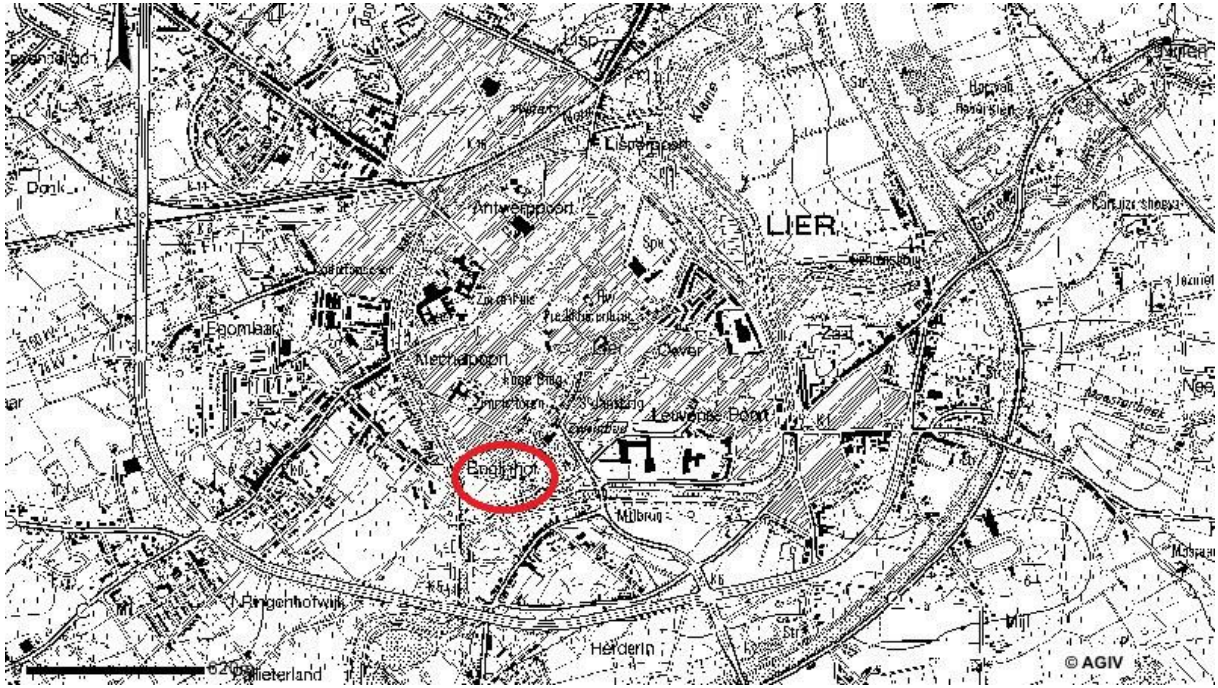

Fig. 2: Situering van het projectgebied ten opzichte van de stadskern.

Fig. 3: Centraal op het uittreksel van de luchtfoto het begijnhof.

Het onderzoek was erop gericht de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en concrete aanbevelingen te formuleren voor het archeologische vervolgonderzoek en de inpassing ervan in de werken.

Hiervoor diende:

- het ontstaan en de groei van het begijnhof in kaart gebracht te worden.
- de reeds verstoorde zones in kaart gebracht te worden.
- een beschrijving gemaakt te worden van de geplande werken en de uitvoeringswijze van deze werken.

Op basis van een aantal literaire bronnen wordt in eerste instantie gepoogd een overzicht te geven van het ontstaan en de groei van het begijnhof. Daarnaast zijn ook een aantal iconografische bronnen nader bestudeerd teneinde een beeld te krijgen van de aanwezige gebouwen en structuren. Ook de beschikbare archeologische gegevens worden overlopen. Op basis van de literaire, iconografische en archeologische bronnen wordt een eerste overzicht gegeven.

Het tweede deel van de studie geeft een overzicht van de gekende verstoringen, voornamelijk op basis van de huidige opmetingsplannen. Hiervoor werd samengezeten met het begeleidende studie bureau Grontmij. Omdat er nog geen uitgewerkt bestek beschikbaar was waarop kon worden teruggevallen in verband met de geplande werken, was het eveneens nodig de nodige mondelinge uitleg te krijgen aangaande de geplande werken. Tevens waren er een aantal randvoorwaarden aan de hele heraanleg aangaande continu gebruik van de rioleringen en de brandveiligheid.

In een afsluitend hoofdstuk wordt gepoogd zo goed mogelijk een inschatting te maken van de impact op het archeologische erfgoed, de noodzaak van vervolgonderzoek en de manier waarop dit best kan worden uitgevoerd en ingepast.

Hoofdstuk 2 Ontstaan en groei van het begijnhof

Op basis van literaire bronnen (bestaande literatuur van de laatste 100 jaar), iconografische bronnen en archeologische bronnen zal hierna een beeld geschetst worden van het ontstaan en de groei van het Lierse begijnhof. In een afsluitende paragraaf wordt zo veel mogelijk getracht dit tot één synthese te brengen.

In onderstaande tekst zal regelmatig verwezen worden naar de verschillende straatnamen. Op onderstaande kaart is de locatie van de verschillende straten aangeduid (fig. 4). Soms zal de oude benaming van een straat gebruikt worden. Deze staat dan in *italic* en de huidige straatnaam wordt dan tussen haakjes weergegeven.

Fig. 4: Kadasteruittreksel van het begijnhof van Lier met aanduiding van de verschillende straten.

2.1 Literaire bronnen

Het ontstaan van de begijnenbeweging situeerde zich in de steden van West Europa rond het scharniermoment tussen de twaalfde en de dertiende eeuw. In onze contreien vierde een zekere vorm van mystiek volksgeloof hoogtij. Bovendien hebben het voorbeeld van de heiligen zoals Franciscus en Clara van Assisi aangetoond dat vroomheid moest gepaard gaan met hulp aan de armen, de zieken en de zwakkeren. Daarom opteerden een aantal vrouwen uit gegoede burgermiddens, die evenwel geen kloosterleven beoogden, voor een godsvruchtig en dienstbaar leven. Zij legden de gelofte van eenvoud en kuisheid af. Dit gebeurde eerst individueel binnen de gemeenschap, maar later gingen ze samen wonen in de buurt van een kapel of een kerk. Tenslotte vormden deze groepen van vrouwen afzonderlijke afgescheiden strikt georganiseerde gemeenschappen binnen een ommuurde ruimte: de begijnhoven. Waals-Brabant en Luik worden als de bakermat van de georganiseerde begijnenbeweging beschouwd.

2.1.1 Het ontstaan van het Lierse begijnhof

Volgens Mens onderscheidt de ontwikkeling van de begijnenbeweging een viertal fasen, namelijk de *beghinae indisciplinatae*, vrouwen die in hun familiaal milieu verbleven maar een uitzonderlijke vroomheid en dienstbaarheid aan de dag legden, de *beghinae disciplinatae*, vrome vrouwen die zich op het einde van de 12de eeuw verenigden in geordende genootschappen, de *curtis beghinarum*, geordende clusters vrouwen die in begijnhoven of conventen samenwonen en hiervoor een pauselijke toelating nodig hebben en ten slotte de *beghinae clausae*, de eigenlijke begijnhoven of begijnenparochies die zich vanaf het midden van de 13de eeuw ontwikkelen².

Volgens de meeste auteurs ontstond het Lierse begijnhof omstreeks het midden van de dertiende eeuw³. Van der Wee en Aerts, bevestigen dit, evenals Lens, Ceulemans en Mees en Verhulst en Duvosque et alia⁴. Anton Bergman echter plaatst het ontstaan rond 1200: "Drie geestelijke dochters, die omtrent het jaar 1200 leefden, droegen hare goederen, nabij, doch toen buiten de stad Lier gelegen, ter plaatse waar het begijnhof zich nu nog bevindt aan God op". De auteur stelt dat hertogin Aleydis van Brabant een deel van haar paleis als kapel ter beschikking stelde⁵. Janssens stelt dat de oorspronkelijke schenking in Lier gebeurde op instigatie van de Luikse priester Lambert Lebègue⁶. Van den Bogaert situeert de datering van Bergmans van het begijnhof (rond 1200) in de derde fase van de ontwikkeling die Mens beschrijft⁷.

Het eerste convent dat door de begijnen van Lier werd opgericht, genaamd "*Curtis Sancte Margarete*" kreeg in april 1258 van de bisschop van Kamerijk de toestemming een eigen kapel in te richten in hun "hof". Dit gebeurde op verzoek van het kapittel van Sint Gummarus⁸. In februari 1258 besloot Willem, Deken van Lier, dat het bovenvermeld "*Curtis*" een zelfstandige parochiekerk met een eigen pastoor kreeg. Deze beslissing ging met een aantal voorwaarden gepaard zoals een

---

² Mens 1947: 323-384.

³ Mortelmans & Verheyen 1974: 9.

⁴ Van Der Wee & Aerts 2007. Lens z.d.: 14. Ceulemans & Mees 1997: 21. Verhulst, Duvosque e.a. 1990: 93.

⁵ Bergmann 1935: 47.

⁶ Janssens 1916-17: 234.

⁷ Van den Bogaert 1979: 4.

⁸ Mortelmans & Verheyen 1974: 8.

financiële bijdrage van de begijnen aan de Sint Gummarusparochie⁹. Bij akte van 1 augustus 1264 werd de parochie van het begijnhof zelfstandig verklaard door Nicolas de Fontaine, de bisschop van Kamerijk¹⁰, wat ook onmiddellijk de aanwezigheid van een kerk vanaf deze datum laat veronderstellen.

Het ontstaan en de groei van het begijnhof is onlosmakelijk verbonden met de erkenning van Lier als stad en het economisch belang van de lakennijverheid.

Het begijnhof lag in een eerste fase buiten de stadsomwalling en bevond zich nabij de waterlopen waarin het voorbereidend werk voor de wevers werd uitgevoerd. Het wassen en bleken was een slecht betaalde vrouwenzaak, verricht door arme plattelandsinwijkelingen die gescheiden gehouden werden van de stadsbevolking¹¹. De begijnen van Lier zetten zich voor deze bevolkingsgroep in en voorzagen de behoeftige vrouwen van voedsel, ziekenzorg en huisvesting.

Fig. 5: Zicht op de Sint-Margarethastraat vanaf de locatie van de oude Rode Poort.

Het oorspronkelijke begijnhof had een rechthoekige omtrek en was in vier grote delen onder te verdelen. De *Reghtestraat* (Sint-Margarethastraat), die loopt tussen de oude Rode Poort en de Vestpoort, is de oudste straat van het Lierse begijnhof (fig. 5). Aan de ene zijde loopt ze parallel met de Begijnengracht, aan de andere kant met de Begijnhofstraat. Loodrecht op de *Reghtestraat* (Sint-Margarethastraat) bevindt zich een andere weg die nu als Oud Kerkhof en Pompstraat geïdentificeerd wordt. Het deel dat aan de Begijnengracht en de Vest grenst, werd nog eens in twee

⁹ Biermans 1948: 8.

¹⁰ Janssens 1916-17: 235. Van Aerschot-Van Haeverbeek et alia 1990.

¹¹ Van Der Wee & Aerts 2007: 3.

delen opgedeeld door een klein straatje. Omdat het Hemdsmouwken te smal is en de Bodegemstraat en de verdwenen Caluwaertstraat te recent zijn, is het niet uitgesloten dat dit straatje al heel vroeg is dichtgebouwd. Tegen de vest aan ligt ook nog de Hellestraat. De begijnhofkerk wordt in het noordwestelijke deel van het begijnhof gesitueerd¹².

2.1.2 Een eerste uitbreiding: de Nieuwstraat

Tijdens de eerste eeuwen van zijn bestaan werden de groei en de ontwikkeling van het begijnhof beïnvloed door de evolutie van de lakennijverheid, met de bloeiperiode tijdens de 14^e eeuw tot aan de economische depressie rond 1450¹³. De economische opgang van Lier met de bouw van de Lakenhalle, het Belfort en de Sint Gummaruskerk en de eerste stadsomwalling, weerspiegelt zich in de gelijktijdige uitbreiding van het Begijnhof.

Het oorspronkelijk kleine pleinbegijnhof, het "*Curtis Sancte Margarete*" zou, volgens de literatuur, na de aanleg in de 13^e eeuw van de *Reghtestraat* (thans Sint Margaretastraat) en vooral met de aanleg in de 14^e eeuw van de *Nieuwstraat* (thans Symforosastraat) tot een echt stratenbegijnhof zijn uitgroeid¹⁴. De *Nieuwstraat* (Symforosastraat) liep evenwijdig met de *Reghtestraat* (Sint Margaretastraat), begon op het Oud Kerkhof en eindigde aan de Martienushoek. De *Nieuwstraat* (Symforosastraat) ontsloot dus een extra westelijke strook, waar zich mogelijk voorheen de hofgracht bevond die het hele begijnhof omsloot¹⁵.

In de 14^e eeuw bestond het begijnhof uit 3 conventen, een kerk, een infirmerie en meerdere individuele huisjes¹⁶. De begijnengemeenschap komt door de bouw van de tweede stadsomwalling binnen het stedelijk grondgebied te liggen.

De drie conventen zijn het *Canterhuus*, het *Groethuus* en *Tweomeigheemshuus*¹⁷. Dit laatste convent kreeg als bijnaam "*bij den grooten putte*" omdat er een bron van zuiver water aanwezig was. Het convent lag vermoedelijk waar nu de Pompstraat is, op de locatie van het huis "*De benedictie des Heeren*", verwijzend naar deze put¹⁸.

In dezelfde periode ontstond op de hoek van de *Nieuwstraat* (Symforosastraat) de H. Geesttafel, de armendis die de behoeftige vrouwen van voedsel voorzag.

Het begijnhof bereikte bij het begin van de 15^e eeuw zijn eerste hoogtepunt en telde 300 leden¹⁹. Dit begijnhof was onderhevig aan een strikte organisatie. Het werd geleid door twee grootmeesteressen of meesteressen van den hove, een meesteres der infirmerie, twee rectrices van de Heilige Geesttafel. Er waren bovendien conventmeesteressen, een kerkmeesteres met twee kosteressen, een meesteres van het koor en twee portiersters. Deze ambten werden door verkiezingen onder de begijnen bepaald²⁰. De kerk werd bediend door een parochiepriester en twee kapelannen²¹.

¹² Van den Bogaert 1979: 16-18.

¹³ Van Der Wee & Aerts 2007: 3.

¹⁴ Van Der Wee & Aerts 2007: 3.

¹⁵ Van den Bogaert 1979: 19.

¹⁶ Van Aerschot-Van Haeverbeek et alia 1990.

¹⁷ Van Der Wee & Aerts 2007: 2.

¹⁸ Mortelsmans & Verheyen 1974: 111.

¹⁹ Van Der Wee & Aerts 2007: 3.

²⁰ Biermans 1948: 11.

²¹ Biermans 1948: 11.

2.1.3 Een tweede uitbreiding met de inlijving van de vroegere waterkant

Deze zuidelijke uitbreiding vond plaats kort na de aanleg van de *Ekelvest* (Begijnhofvest) tussen 1424 en 1427. De vroegere bleken die, door op het verval van de lakennijverheid, geen rol meer speelden, werden ingelijfd in het begijnhof. De *Reghtestraat* (Sint Margaretastraat) werd doorgetrokken tot aan de Vestpoort en beide kanten van de straat werden vervolgens bebouwd²².

Het "*Achterste Convent*" met de kapel, gelegen nabij de Martienushoek werd gebouwd rond het einde van de 16^e eeuw. Achter dit convent bouwde men nog een zevental huizen. Het doodlopende steegje *Piepenholleke* geeft toegang tot deze buurt, maar is thans verdwenen²³. Branden, vernielingen, afbraken en verbouwingen zijn hiervan de oorzaak.

Vandaag blijft er echter van deze oudere fasen van begijnhof niets meer over. De huidige stenen gebouwen van het hof dateren hoofdzakelijk uit de 17de, 18de en 19de eeuw.

In 1349 of 1379 naargelang de bronnen, werd de Oude Pastorij door een brand verwoest. Op 21 mei 1485 is meer van de helft van de huizen van het begijnhof, de Heilige Geesttafel inclus ten prooi gevallen aan het vuur²⁴.

Bijna een halve eeuw later, op 11 maart 1526 zijn de infirmerie en andere huizen en woonsteden van het toenmalige begijnhof in vlammen opgegaan. Bij deze brand in de infirmerie werden alle cijnsboeken, rekeningen en schepenbrieven door het vuur verteerd²⁵.

De plunderingen begaan door de troepen van Maarten Van Rossem in 1542, de Spaanse Furie in 1582 en in 1595 de Lierse Furie lieten ook het begijnhof niet ongemoeid²⁶ en op het einde van de 16de eeuw bereikte het Lierse begijnhof een dieptepunt met nog maar enkele tientallen begijnen²⁷.

2.1.4 Een derde uitbreiding naar het noorden toe

In de eerste helft van de 17de eeuw trad een gunstige kentering op. Door de hernieuwde religieuze inspiratie van de contrareformatie kende het Lierse begijnhof een tweede bloei. Dit resulteerde in de heropbouw van het woningenbestand dat door oorlogen danig was geslonken. Door het vervangen van de houten vakwerkgebouwen door een stenen architectuur, werd ook het risico op grote branden (zoals in 1485) beperkt²⁸.

In 1676 werd de oude *weg naer den Drenke* (Wezenstraat) leidende naar de vroegere begijnhofpoort aan de *Reghtestraat* (Sint-Margarethastraat), aan de hofmeesteres van het begijnhof verkocht door het stadsbestuur de "drij leden" (fig. 6)²⁹.

Op 20 februari 1685 werd de hofstede, die langs de noordelijke straatkant lag, aangekocht voor 4000 gulden van Melchior Bogaerts, een schepen van de stad, door de begijnen Adriana De Haze en Gertrudis Van de Bossche en de pastoor Adrianus Lambrechts³⁰.

²² Mortelmans & Verheyen 1974: 11. Van Der Wee & Aerts 2007: 3. Van den Bogaert 1979: 19.

²³ Van den Bogaert 1979: 19.

²⁴ Mortelmans & Verheyen 1974: 10.

²⁵ Mortelmans & Verheyen 1974: 10.

²⁶ Verhulst, Duvosque e.a. 1990: 24-27.

²⁷ Mees 1999: 15.

²⁸ Mees 1999: 15-16.

²⁹ Biermans 1948: 17.

³⁰ Mortelmans & Verheyen 1974: 11. Van Der Wee & Aerts 2007: 3.

Fig. 6: Zicht op de nieuwe 17de eeuwse inkompoort aan het begin van de Wezenstraat.

Rond 1690 werd een stuk ervan bebouwd, vermoedelijk de 7 woningen die met de Oude Pastorie vandaag aan de Kalvarieberg palen. Hierdoor kwam de oude Rode Poort binnen het begijnhof te liggen³¹. Er werd een nieuwe poort opgetrokken ter hoogte van de kruising van de Wezenstraat en de Begijnhofstraat.

In 1695 werd de boomgaard, die vroeger deel uitmaakte van de hogervermelde hofstede, en die in het bezit was van de begijn Adriana De Haze toegevoegd aan het begijnhof. Ook de kalkoven en de pastorie werden ingelijfd bij het begijnhof.

De huidige begijnhofpoort, de nieuwe pastorie en het portieressenhuis, werden op datzelfde moment opgetrokken³². De 4 huizen aan de linkerkant van de Wezenstraat zouden ook toen ge- of verbouwd zijn³³.

Ook de aanvang van de bouw (1664-1667) van de nieuwe begijnhofkerk is in deze periode van heropbloei te situeren, maar door het overlijden van de pastoor van het begijnhof, ten gevolge van de pest, duurde het uiteindelijk nog 100 jaar voor de kerk voltooid (1764-1767) werd (fig. 7)³⁴.

In de bewaarde bouwcontracten uit deze periode is er nergens sprake van de oude kerk. Het is dan ook niet duidelijk of delen van dit gebouw geïncorporeerd werden of dat er voorafgaand een sloopcampagne plaatsvond. Archeologisch noodonderzoek in de kerk (naar aanleiding van de werken aan de verwarming) kon hierover geen uitsluitsel geven. In enkele reeds uitgegraven putten konden

³¹ Mees 1999: 17.

³² Mortelmans & Verheyen 1974: 12.

³³ Mortelmans & Verheyen 1974: 12.

³⁴ Mees 1999: 15-16.

archeologen van het VIOE enkel de aanwezigheid van muren vaststellen zonder te kunnen verifiëren of het om oudere muren dan wel om grafkelders ging³⁵.

Fig. 7: Zicht op de barokke begijnhofkerk.

2.1.5 Een vierde uitbreiding: de bebouwing van de Grachtkant

In de tweede helft van de 18de eeuw, met het afwerken van de begijnhofkerk en de verbouwingen aan de infirmerie, kreeg het Lierse begijnhof haar definitieve structuur en uitzicht vastgelegd³⁶. Aan de grachtkant werd oorspronkelijk de wol of het linnen gewassen en gebleekt. Tussen 1721 en 1727 werden hier 11 nieuwe woningen opgetrokken ten behoeve van de snelle toename van het

³⁵ Mondelinge communicatie Sofie De Bruyne (VIOE).

³⁶ Mees 1999: 17.

aantal nieuwe roepingen. Dit is onder andere te zien op de Ferrariskaart (fig. 17) en de kieskaart uit 1842 (fig. 18). Een dertigtal jaar later, tussen 1758 en 1760, werd de infirmerie verbouwd³⁷.

Fig. 8: Zicht op de huizen langs de Grachtkant.

2.1.6 De bestrating en de nutsvoorzieningen van het begijnhof

Onder pastoor Johannes Luyten (1594-1613) werd de bestrating van het begijnhof met kasseien aangevat. Ook in 1718, 1772 en 1773 werden de straten verder met kasseien belegd. Dit kan alleen maar betekenen dat het huidige straatniveau niet of nauwelijks gewijzigd is ten opzichte van de 17de-18de eeuw.

In de periode 1855-1874 werden in de binnenstad van Lier de stoepen en de rioleringen aangelegd. We kunnen aannemen dat op dit tijdstip ook in het begijnhof de thans bestaande riolering werd aangelegd. Tussen 1856 en 1905 werd de straatverlichting van Lier door gas voorzien.

In 1920 verleende Lier de concessie om elektriciteit te verlenen aan de Elektriciteitsmaatschappij der Schelde³⁸.

Er kan aangenomen worden dat op de drie voormelde tijdstippen de bestrating van Lier en meer bepaald van het Begijnhof verstoord werden, zonder dat dit een grote invloed zal hebben gehad op de hoogte van het maaiveld. Behalve de aanleg van de riolering zullen de ingrepen telkens beperkt zijn geweest in oppervlakte en omvang, zodat voldoende archeologisch archief in situ bewaard is gebleven.

³⁷ Ceulemans & Mees 1997: 30. Mortelmans & Verheyen 1974: 12.

³⁸ Verhulst, Duvosque e.a. 1990: 56-57.

2.2 Iconografische bronnen

Zoals reeds eerder aangehaald is van de oudere fasen van het begijnhof niets bewaard gebleven en het huidige gebouwenbestand is dan ook bijna uitsluitend in de 17de-18de-19de eeuw te dateren.

Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw zijn er iconografische bronnen beschikbaar die een inzicht geven over het uitzicht van het begijnhof. De territoriale uitgestrektheid van het begijnhof wordt overal op een gelijke wijze weergegeven, een rechthoekige zone ten zuiden van het stadscentrum. De onderverdeling van deze rechthoekige ruimte verschilt echter op de verschillende plannen en andere iconografische bronnen. Zoals Van den Bogaert reeds opmerkte zijn niet alle plannen even precies getekend en gekopieerd. Het onderscheid in breedte van de straat en de bewoning is slechts schematisch weergegeven, waardoor het *“onmogelijk is zich een unaniem beeld te vormen en alle straten te identificeren”*³⁹.

Zoals voorzien in de huidige opdracht werden de plannen en andere iconografische bronnen gegeorefereerd ten opzichte van het huidige kadasterplan. Belangrijk hierbij is toch op te merken dat voor veel van deze oude plannen onvoldoende juiste referentiepunten te vinden waren om een zeer precieze georeferentie uit te voeren. Zowel de perspectieven, het gebrek aan detail, de schalen en de onderlinge verhoudingen (bv. veel te brede straten in verhouding tot de bouwblokken) laten dit niet echt toe. Daarom wordt in onderstaande tekst geen gebruik gemaakt van de gegeorefereerde plannen, maar enkel een afbeelding van de iconografische bron gegeven. De gegeorefereerde plannen zijn in bijlage 2 te raadplegen.

Het oudste plan is dat van Jacob Van Deventer (omstreeks 1560). Op dit plan (fig. 9) is de huidige ongeveer noord-zuid lopende Sint-Margarethastraat (9-10) te zien, evenals de *weg naer den drenke* (Wezenstraat) (13), Oud Kerkhof (7), de Bodegemstraat (3) en de Pompstraat (1).

Merkwaardig aan dit plan is de getekende bewoning aan de noordkant van de Wezenstraat (13) aangezien op recentere plannen hier geen bewoning meer voorkomt en in deze zone de boomgaard ligt die in de derde uitbreidingsfase (zie 2.1.4) bebouwd geraakt. Vanuit de literaire bronnen zijn er nergens aanwijzingen dat hier een volledige bebouwing langs de straat heeft gestaan.

Er is ook geen logische verklaring voor het ontbreken van de *Nieuwstraat* (Symforosastraat). Evenmin is het te verklaren waarom in de zuidwestelijke hoek van het begijnhof geen bebouwing afgebeeld staat. Ten oosten van het begijnhof is een gracht afgebeeld. Terwijl er aan de Sint-Margarethastraat geen poorten staan afgebeeld.

De oriëntatie van de kerk lijkt, zoals de huidige kerk, eerder oost-west gericht. Zowel ten noorden als ten zuiden van de kerk is een straatje afgebeeld (Oud Kerkhof), wat overeenkomt met de huidige situatie, maar niet strookt met de iconografische bronnen die op dit plan volgen.

³⁹ Van den Bogaert 1979: 16.

Fig. 9: Uittreksel uit het plan van Jacob Van Deventer (ca. 1560) met aanduiding van de diverse straten.

Een gekleurde gravure (fig. 10) uit de *Civitates Orbis Terrarum* van Braun en Hogenberg (1572-1581) is gedetailleerder, maar geeft niettemin een bijna gelijkaardig beeld van het begijnhof.

Centraal loopt de Sint-Margarethastraat (9-10), hoewel er geen poorten getekend zijn op deze straat. Ten noorden van het begijnhof ligt de Wezenstraat (13), die op dat moment nog niet is opgenomen binnen het begijnhof, en voorts staan ook het Oud Kerkhof (7), de Bodegemstraat (3) en de Pompstraat (1) afgebeeld. Ten oosten van het begijnhof is eveneens een gracht afgebeeld.

Net zoals bij het plan van Jacob Van Deventer is er geen logische verklaring voor het ontbreken van de *Nieuwstraat* (Symforosastraat). De bouwblok waar deze straat te situeren is, is in tegenstelling tot het vorige plan, wel volledig bebouwd.

Op deze gravure staat, in tegenstelling tot het plan van Jacob Van Deventer, geen bebouwing aan de noordkant van de Wezenstraat (13) maar is een boomgaard afgebeeld.

Opvallend ten opzichte van het plan van Jacob Van Deventer is de oriëntatie van de kerk die noord-zuid staat afgebeeld op de gravure van Braun en Hogenberg. Ook is enkel ten zuiden van de kerk een straat (Oud Kerkhof) afgebeeld en niet ten noorden ervan. De open ruimte ten noorden van de kerk is volgens Van den Bogaert mogelijk het (oude) kerkhof geweest⁴⁰.

⁴⁰ Van den Bogaert 1979: 29.

Fig. 10: Detail uit de stadskaart van Lier uit de gravure van Braun en Hogenberg.

Een gekleurde gravure uit 1581 (fig. 11) en een gravure uit 1660 (fig. 12), beide van de hand van Guicciardini gaan terug op de plannen van Van Deventer en Braun en Hogenberg. Centraal loopt de Sint-Margarethastraat (9-10). Ten het noorden van het begijnhof ligt de Wezenstraat (13) en voorts staan ook het Oud Kerkhof (7), de Bodegemstraat (3) en de Pompstraat (1) afgebeeld. Ook op deze gravures ontbreekt elk spoor van de Symforosastraat.

In navolging van het plan van Braun en Hogenberg is de oriëntatie van de kerk noord-zuid. Op deze beide gravures lijkt wel zowel ten noorden als ten zuiden van de kerk een straat afgebeeld (Oud Kerkhof).

Op deze gravures staat geen bebouwing aan de noordkant van de Wezenstraat (13), maar is er een boomgaard afgebeeld.

Fig. 11: Detail uit de gekleurde gravure van Giucciardini (1581).

Fig. 12: Detail uit de gravure van Giucciardini (1660).

Twee anonieme, ongedateerde schilderijen en één pentekening (allen vermoedelijk uit het einde van de 16de of het begin van de 17de eeuw) die de Lierse Furie en de Spaanse inname uit 1595 in beeld brengen, geven een overzicht van de stad Lier (fig. 13-15). Op alle drie de schilderijen zijn de huizen vrij schematisch weergegeven en is er weinig detail. Geen van de drie voorstellingen vertoont voldoende detail om bruikbaar te zijn voor een beter inzicht in de opbouw van het begijnhof.

Het schilderij (fig. 13) van de Lierse Furie geeft een overzicht van de stad. De urbanistische configuratie op dit schilderij komt ongeveer overeen met de vorige plannen, namelijk een rechthoekig begijnhof met een kruisvormige opdeling in vier grote blokken. Het stratenpatroon bestaat uit de *Rechtestraat* (Sint-Margarethastraat), het Oud Kerkhof en de Pompstraat. Enkel de Bodegemstraat staat niet afgebeeld en van de Symforosastraat is op de plannen nog steeds geen spoor te bekennen.

Op dit schilderij is de oude Rode Poort, die de enige toegang tot het begijnhof lijkt te zijn, aan het begin van de *Rechtestraat* (Sint-Margarethastraat) afgebeeld, evenals een bruggetje over de *Begijnenloop* (Grachtkant). Ook nu weer is de kerk noord-zuid georiënteerd.

Ook op de pentekening (fig. 14) is het gekende stratenpatroon weergegeven met de Sint-Margarethastraat, het Oud Kerkhof en de Pompstraat. Net zoals op de voorgaande afbeelding zijn de Bodegemstraat en de Symforosastraat niet afgebeeld.

De bebouwing is zeer schematisch weergegeven. De kerk wordt weerom noord-zuid afgebeeld en lijkt dichter bij de huidige Wezenstraat te liggen. Ten oosten en ten zuiden van de kerk is een groen plein (kerkhof) afgebeeld.

Het laatste schilderij van de drie (fig. 15) geeft een stadssilhouet in vogelperspectief weer. Op het schilderij zijn Hollandse troepen te zien die worden verjaagd door het Spaanse leger. Het begijnhof is, in tegenstelling tot de twee andere afbeeldingen (fig. 13-14) veel meer in detail weergegeven, maar wijkt ook af van de oudere afbeeldingen van Van Deventer, Braun en Hogenberg en Giucciardini.

Het stratenpatroon van het begijnhof is veel minder duidelijk. Er zijn wel twee duidelijke huizenrijen te herkennen langs de Begijnhofstraat en de *Begijnenloop* (Grachtkant). De rest van het begijnhof is onbebouwd terrein dat door muren omringd is.

Een goede identificatie van de begijnhofkerk is zeer moeilijk en lijkt nauwelijks te verschillen van de omliggende begijnwoningen. De oriëntatie lijkt eerder oost-west te zijn. Hoewel het om één van de mooiste plattegronden van Lier gaat, besluit Van den Bogaert toch dat zowel op basis van het stratenpatroon als de weergave van andere referentiepunten (zoals het stadhuis en de Sint-Gummaruskerk) de voorstelling als weinig geloofwaardig bestempeld dient te worden⁴¹.

Voorgaande plannen geven allen het begijnhof weer van de 16de-17de eeuw. Het stratenpatroon dat in de meeste gevallen vrij betrouwbaar werd weergegeven, bestond meestal uit de centrale *Rechtestraat* (Sint-Margarethastraat) en het Oud Kerkhof en de Pompstraat. In een aantal gevallen is ook de Bodegemstraat afgebeeld. De invulling van de bouwblokken is dan weer weinig realistisch en kan niet gebruikt worden om een vergelijking te maken met de huidige toestand. Door het ontbreken van voldoende referentiepunten levert georeferentie ook weinig bruikbare resultaten op.

Hoewel de *Nieuwstraat* (Symforosastraat) volgens de literaire bronnen tot de 14de eeuw teruggaat, staat ze op geen enkel van de oude plannen weergegeven. Ook de oriëntatie en ligging van de kerk verschilt op de verschillende plannen. Hoewel de ligging ook verschilt, wordt de kerk toch steeds gesitueerd in het noordwestelijke perceel van het begijnhof.

⁴¹ Van den Bogaert 1979: 30.

Op het plan van Jacob Van Deventer heeft de kerk een oost-west oriëntatie, terwijl de andere plannen een noord-zuid oriëntatie tonen. Van den Bogaert is geneigd een noord-zuid oriëntatie voor de oorspronkelijke kerk te aanvaarden. Hierbij wordt erop gewezen dat de meeste voorstellingen (op Van Deventer na) zo zijn. Voor de 'foutieve' oost-west oriëntatie van Van Deventer verwijst hij naar het Concilie van Trente dat een oost-west oriëntatie oplegt. Van Deventer zou deze regel strikt hebben toegepast op alle kerken en kapellen die hij afbeeld, hoewel dit niet steeds strookte met de realiteit⁴².

Fig. 13: Detail uit een anoniem schilderij dat de Lierse Furie weergeeft (Bewaarplaats: Lier, stadhuis).

⁴² Van den Bogaert 1979: 37.

Fig. 14: Detail uit een gekleurde pentekening die de Lierse Furie weergeeft (Bewaarplaats: Brussel, Koninklijke Bibliotheek).

Fig. 15: Detail uit een anoniem schilderij dat de Spaanse inname weergeeft (Bewaarplaats: Brussel, Museum voor Oude Kunst).

Op de iconografische bronnen uit het laatste kwart van de 18de eeuw zijn de veranderingen die het begijnhof heeft ondergaan duidelijk waarneembaar.

Het stadsplattegrond uit 1772 van luitenant Ducorron (fig. 16), in hoofdzaak een militaire kaart, geeft de situatie van het begijnhof nog weer van voor de laatste uitbreiding aan de Grachtkant. Ook de Kalvarieberg is op dit plan niet afgebeeld. Dit plan geeft enkel zeer schematisch de verschillende woonblokken weer.

Het huidige stratenpatroon is grotendeels te herkennen. Centraal loopt de Sint-Margarethastraat (9-10). In het noorden ligt de Wezenstraat (13). Ook Oud kerkhof (7), de Pompstraat (geen nummer), Hemdsmouwken (4), de Bodegemstraat (1), de Hellestraat (3), de Symfosastraat (11) en de Martienushoek (6) zijn afgebeeld. Ten zuiden van de Martienushoek is nog een klein stukje doorlopende straat te zien, het *Piepenholleke*, dat later bij de bewoning werd opgenomen. Ook de Grachtkant (2) is al afgebeeld, hoewel hier nog geen bouwblok staat afgebeeld. In de noordoostelijke hoek van de Wezenstraat en de Sint-Margarethastraat is ook nog een groot plein afgebeeld. Andere plannen (Ferraris, Popp) tonen aan dat dit een binnenplein is.

Ten noorden van de Wezenstraat is één grote bouwblok afgebeeld, zonder voorstelling van de Kalvarieberg. Tussen de Wezenstraat en het Oud Kerkhof is dan weer geen bouwblok weergegeven en het lijkt of de begijnhofmuur hier een rechthoekige uitsparing binnen het begijnhof maakt.

Op het Weense exemplaar van de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1770-1777), beter gekend als de Ferrariskaart (fig. 17), krijgt het begijnhof ongeveer zijn actuele uitzicht. Ten noorden van de Wezenstraat (13) is de Kalvarieberg (5) afgebeeld, hoewel de aftekening niet volledig overeen komt met de huidige situatie.

Ook de andere straten van het huidige begijnhof staan allen afgebeeld, op de Pompstraat na die normaal gezien in het verlengde van het Oud Kerkhof dient te liggen. Ook het *Piepenholleke*, ten zuiden van de Martienushoek, is afgebeeld, al loopt het vermoedelijk veel te ver door op het plan.

Voornamelijk in het zuiden van het begijnhof staan de verschillende bouwblokken volledig volgetekend. De zone tot tegen de Wezenstraat vertoont groter open ruimten, voornamelijk bij de grotere gebouwen (infirmierie, weeshuis). Deze ruimten kunnen best als grote binnenkoeren geïnterpreteerd worden en maakten vermoedelijk geen deel uit van het wegennet. Op meerdere plaatsen lijken muren of poorten voor afscheiding te zorgen.

Het primitief kadaster uit de eerste helft van de 19de eeuw kon niet geraadpleegd worden. Ook de Atlas der Buurtwegen, geraadpleegd op de website van de provincie Antwerpen, bleek niet raadpleegbaar, aangezien het stadscentrum niet in kaart was gebracht.

Op een kieskaart uit 1842 (fig. 18) staat het begijnhof ongeveer in zijn huidige vorm afgebeeld, hoewel dit maal de Bodegemstraat blijkt te missen op het plan. Ook de voorstelling van het *Piepenholleke* lijkt niet overeen te komen met de reële situatie.

De Popp-kaart (1875) is eigenlijk een heruitgave en aanpassing van het kadaster (fig. 19). Dit plan is dan ook het eerste (raadpleegbare) document dat correcte informatie geeft op perceelsniveau. Doordat het begijnhof net op de scheiding van twee kaartbladen lag, en één van beide bladen in een slechte resolutie beschikbaar was op de website van de Koninklijke Bibliotheek van België, kan over de noordwestelijke bovenhoek weinig gezegd worden.

Het huidige stratenpatroon staat ook weergegeven op dit plan. Alle straten zijn aanwezig, het *Piepenholleke* bestaat niet meer en is opgenomen binnen de twee percelen aan de Martienushoek. In de noordoostelijke hoek van de Kalvarieberg is een klein steegje weergegeven dat naar de *Hofstad* leidt. Tegenwoordig is dit steegje verdwenen.

Fig. 16: Detail uit het stadsplattegrond van Ducorron (1772).

Fig. 17: Detail uit het Weense exemplaar van de Ferrariskaart (1770-1777).

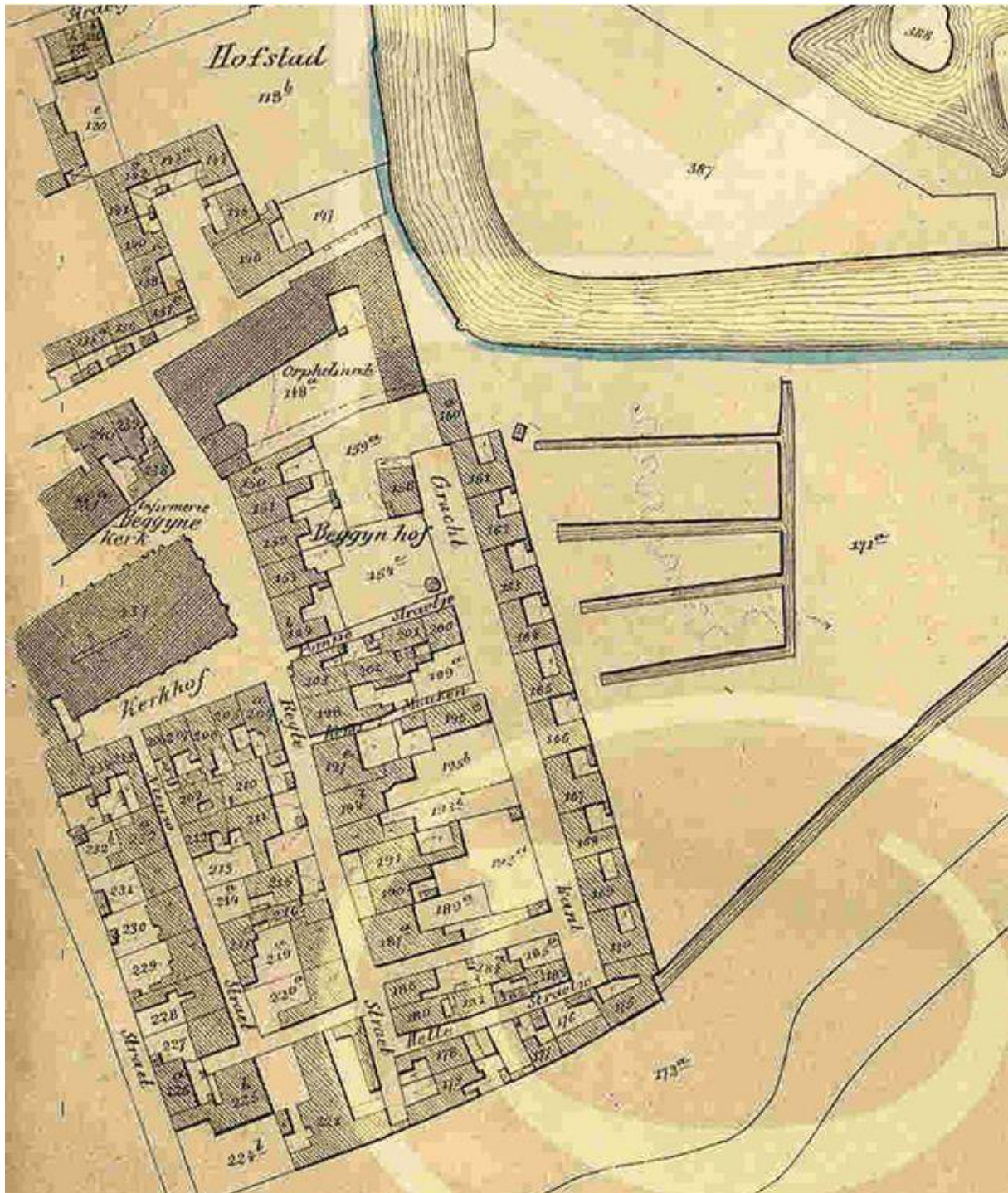

Fig. 19: Detail uit de Popp-kaart (1875).

Op het huidige kadaster (fig. 20) staan relatief veel percelen die sinds het opstellen van het eerste kadaster nooit gemuteerd zijn (52 op 102 percelen, 51%). Daarnaast is ook nog eens 27% slechts éénmaal gemuteerd, 12% slechts tweemaal gemuteerd en zijn slechts 10% vaker dan drie keer gemuteerd. Dit wijst erop dat de laatste 200 jaar weinig tot geen grote aanpassingen meer werden doorgevoerd. De meeste aanpassingen hebben dan ook nog te maken met beperkte verbouwingen,

het opdelen van percelen en het opnieuw samenvoegen ervan. Enkel aan de Kalvarieberg verdwijnt bij een mutatie het kleine steegje dat wel nog op de Popp-kaart zichtbaar was.

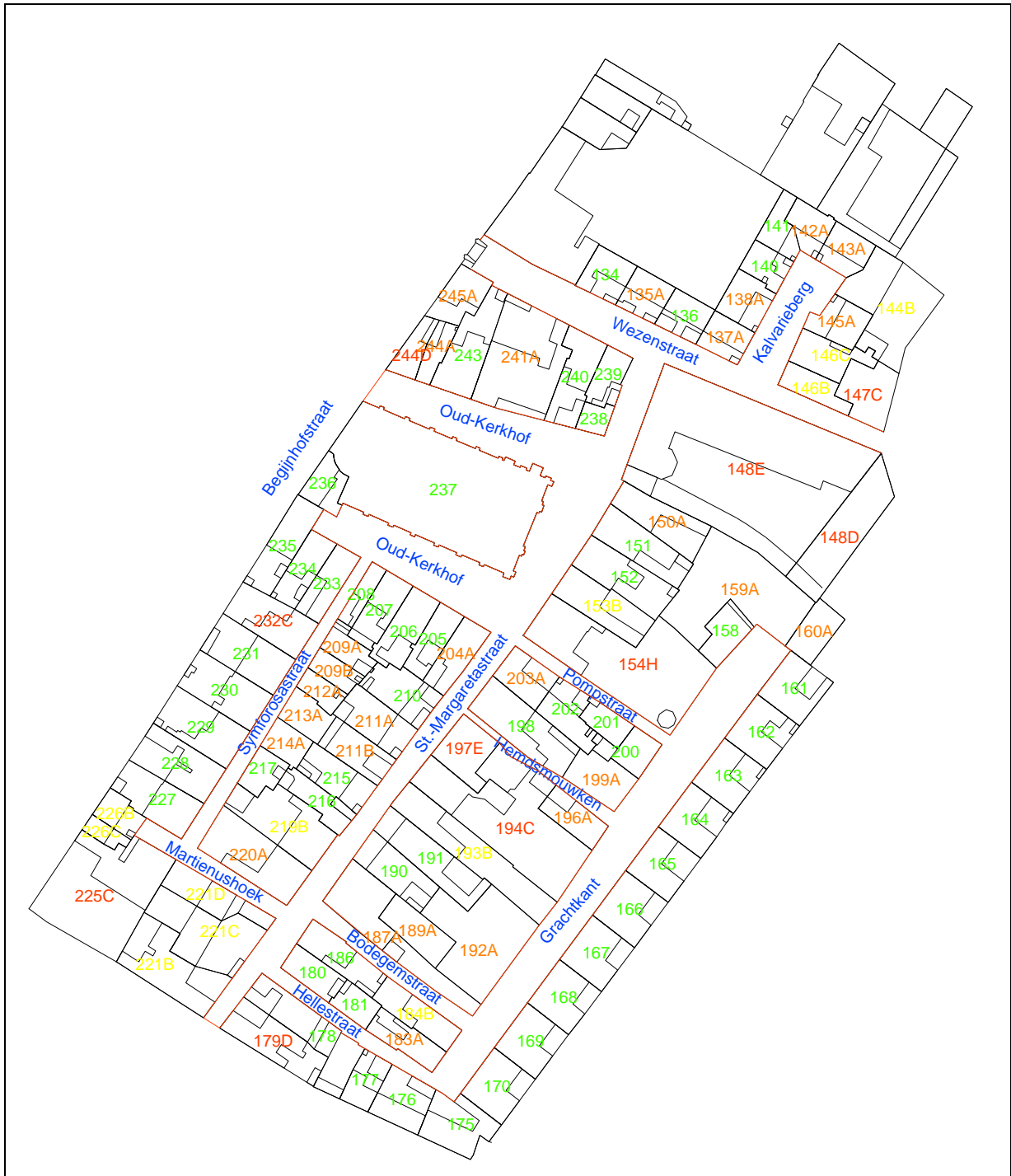

Fig. 20: Detail uit het huidige kadastraleplan met de percelen die nooit muteerden in het groen, de percelen die éénmaal muteerden in het oranje, de percelen die tweemaal muteerden in het geel en de percelen die vaker muteerden in het rood.

2.3 Archeologische bronnen

Archeologisch gezien zijn er weinig gegevens gekend over het Lierse begijnhof. In de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) zijn welgeteld drie vindplaatsen opgenomen (fig. 21). CAI 103570 is het begijnhof zelf en CAI 103571 is de begijnhofkerk. De enige echte archeologische waarneming is CAI 150085. Bij de aanleg van een beerput (hoek Grachtkant-Hemdsmouwken) werd een wijwatervaatje in steengoed (Bouffioux, 18de eeuw) gevonden⁴³.

In de begijnhofkerk werden door het VIOE na een vondstmelding enkele muurresten waargenomen. Doordat de putten reeds gegraven waren, en ook beperkt in oppervlakte zijn, is de context niet goed gedocumenteerd en is een verdere interpretatie (oudere kerkfase of grafkelders?) niet mogelijk⁴⁴.

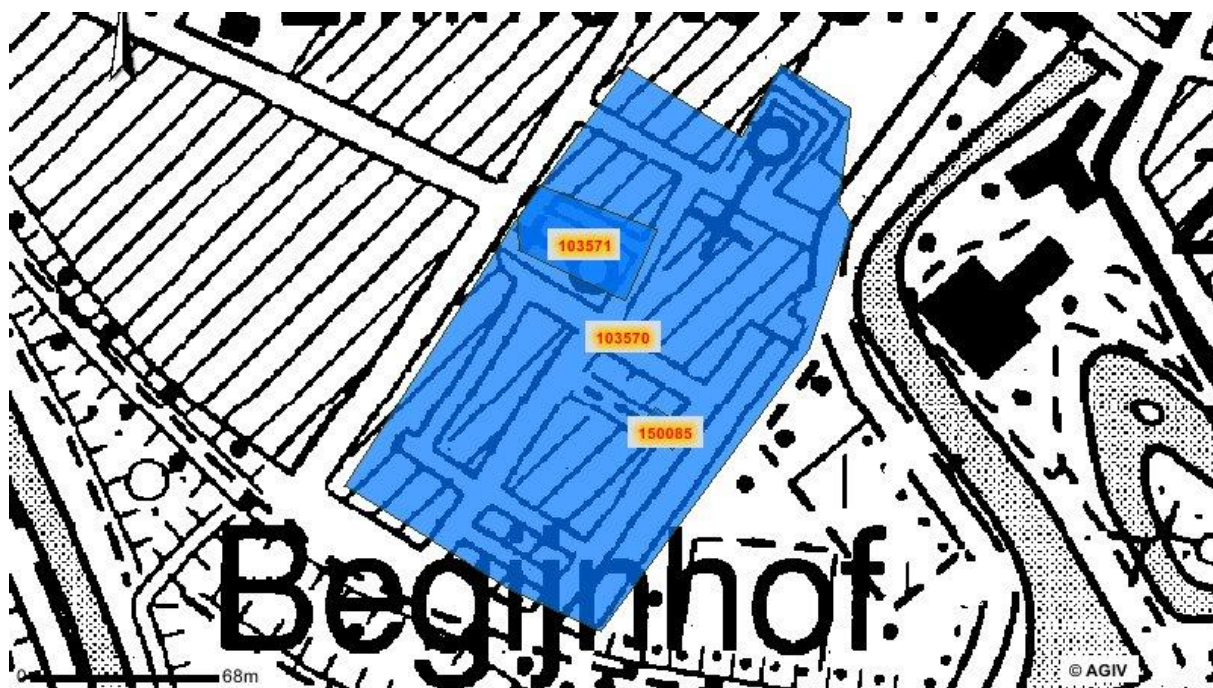

Fig. 21: Uittreksel uit de Centrale Archeologische Inventaris.

Momenteel wordt een archeologisch onderzoek uitgevoerd in de huizen Kalvarieberg 1-2-3-4 en dit in het kader van de restauratie van deze gebouwen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door Archaeological Solutions bvba⁴⁵. De betreffende gebouwen zijn op het einde van de 17de eeuw opgetrokken en horen bij de derde uitbreiding van het begijnhof. Hiervoor was deze zone niet bebouwd maar was er een boomgaard.

In totaal moest in de gebouwen een 30-tal cm diep opgegraven worden. In de hal en een kamer van Kalvarieberg 1 werden resten van een pad in wit-grijze natuur-/zandstenen aangetroffen. De archeologen interpreteren deze vondst als een mogelijk 'wandelpad' in de boomgaard, hoewel iconografisch hiervoor geen aanwijzingen zijn. Ook werden op diverse plaatsen lagen aangetroffen die als tuingrond omschreven werden.

⁴³ Z.N. 1999: 25.

⁴⁴ Mondelinge communicatie Sofie De Bruyne (VIOE).

⁴⁵ Met dank aan Wim Tiri van Archaeological Solutions bvba voor het beschikbaar stellen van de voorlopige resultaten van hun onderzoek.

In de verschillende gebouwen werden onder de huidige vloer meestal één (soms twee) oudere vloer aangetroffen. In verschillende gevallen gaat het om vierkante rode tegels van 13x13x2 cm of 14x14x2 cm. Gelijkaardige vloeren in het Locutorium, de Mariapoort en de tuinpaviljoentjes van de abdij van Park te Heverlee worden op basis van bouwhistorische vergelijkingen in het midden van de 18de eeuw gedateerd⁴⁶. Analyse van de slijtagesporen wijst op een langdurig gebruik.

De aanzet van de funderingen bevond zich op ongeveer 20-25 cm onder het huidige vloerniveau en is een goede indicatie voor het oude vloerniveau aangezien de aanzet van de fundering meestal enkele centimeters onder het (oudste) vloerniveau lag. Volgens het voorlopige besluit van de opgraving zijn de originele vloeren niet bewaard, want de sokkels van de oorspronkelijke haarden zitten onder de oudste bewaarde vloeren. Dit betekent dat het oorspronkelijke vloerniveau van deze woningen in de bovenste 20 cm moet hebben gelegen en verwijderd werd voor de aanleg van de 18de eeuwse vloer. Hieruit is ook weer te concluderen dat er weinig verschil tussen het 17de eeuwse en het huidige maaiveld te verwachten is.

2.4 Conclusie

Op basis van de literaire bronnen kan het oorspronkelijk 13de eeuwse kerngebied van het begijnhof omschreven worden als een rechthoekige hof die in vier percelen werd opgedeeld door de *Reghtestraat* (Sint-Margarethastraat), het Oud Kerkhof en de Pompstraat. Uit deze oudste fase zijn geen archeologische noch iconografische bronnen voor handen en aangezien de oorspronkelijke vakwerkgebouwen vanaf de 16de eeuw stelselmatig vervangen (en zo brandveiliger gemaakt) werden, is in het huidige begijnhof, behalve het stratenpatroon, niets meer dat naar deze periode verwijst.

Een eerste westelijke uitbreiding vindt plaats in de 14de eeuw met de aanleg van de *Nieuwstraat* (Symforosastraat). De (recentere) beschikbare iconografische bronnen geven deze straat echter nooit weer. Pas op het stadsplattegrond van Ducorron (1772) komt de straat een eerste keer voor. Ook uit deze periode zijn geen resten meer bewaard.

De 15de-16de eeuwse uitbreiding verloopt naar het zuiden toe. Ook van deze fase zijn amper resten bewaard in het huidige begijnhof. Volgens het restauratiedossier stamt mogelijk één van de huizen aan de Kalvarieberg nog uit deze periode, maar deze zone hoorde op dat moment nog niet tot het begijnhof. Het aangevulde stratenpatroon (Martienushoek, Hellestraat) dat in deze periode reeds bestond, is op de iconografische bronnen pas vanaf de 18de eeuw zo afgebeeld. Mogelijk zijn de resten van een pad in natuursteen, gevonden bij de opgravingen in Kalvarieberg 1, restanten van een wandelpad in de boomgaard van een hof, dat in de 17de eeuw bij het begijnhof wordt ingelijfd.

De derde noordelijke uitbreiding vindt plaats in de 17de eeuw. Er wordt in deze periode volop gewerkt aan de heropbouw van het begijnhof, en dit resulteert ook in een groot aantal bewaarde gebouwen. De start van de huidige begijnhofkerk is in deze periode te situeren. Van de kerk die voor deze barokke kerk in het begijnhof stond, is weinig geweten. Er wordt, mede op basis van de iconografische bronnen, van uit gegaan dat deze een noord-zuid oriëntatie moet hebben gehad.

Een laatste uitbreiding vindt plaats in de 18de eeuw met het volbouwen van de Grachtkant. Vanaf het einde van de 18de eeuw geven de iconografische bronnen een vrij gelijklopend beeld met de huidige situatie. In de 19de-20ste eeuw zijn er nog beperkte wijzigingen aan het gebouwenbestand. Onder andere het huidige kadaster, met een relatief aantal mutaties, toont aan dat de ingrepen uit deze periode beperkt zijn geweest.

⁴⁶ Beyen & Nuytten 2008: 55.

Een figuur uit het restauratiedossier (fig. 22) geeft op een schematische manier enerzijds het kerngebied en de verschillende uitbreidingen weer, en anderzijds een datering voor de verschillende gebouwen.

Fig. 22: Weergave van het kerngebied en de verschillende uitbreidingen, evenals een datering van de verschillende gebouwen.

Op basis van de iconografische, historische en archeologische bronnen kan slechts in beperkte mate uitspraak worden gedaan van verwachtingen tijdens het aanleggen van een nieuw rioleringsstelsel. Enerzijds komt dit doordat de iconografische bronnen als niet bruikbaar moeten worden beschouwd voor het lokaliseren van eventuele gebouwen en blijkt georeferentie weinig zinvol en amper mogelijk omdat er te weinig aanknopingspunten zijn die een correcte overlap toelaten tussen de oude iconografische bronnen en het huidige kadasterplan. Hierbij dient ook opgemerkt te worden dat de meetkundige technieken in de loop der eeuwen grondig zijn verbeterd en dat de meeste van de geraadpleegde bronnen geen landmeetkundig doel hadden.

Het huidige stratenpatroon en het huidige gebouwenbestand is grotendeels 17de-18de eeuws. Dit maakt dat eventuele vondsten in het huidige stratennet vermoedelijk niet tot deze periode zullen behoren. Eventuele vondsten zullen te dateren zijn tussen de 13de en de 16de eeuw. Eventueel kan hierbij gewezen worden op de minder herkenbare en minder goed bewaarde resten van vakwerkbouw, doch dit dient tegengesproken te worden. De meeste van deze gebouwen hadden een bakstenen sokkel waarop de houtstructuur werd opgetrokken (fig. 24). Het is dan ook mogelijk, er van uitgaande dat het huidige stratenpatroon niet per sé moet overeenkomen met het oorspronkelijke, dat bij de graafwerken naar aanleiding van de rioleringswerken, hiervan (beperkt) resten aan het licht komen. Toch zullen eerdere werken voor de nutsvoorzieningen op de bewaringstoestand al een negatieve invloed hebben gehad.

Bijzondere aandachtspunten in een eventueel onderzoek zullen de zone rond de huidige begijnhofkerk, de hoek van de Wezenstraat en de Sint-Margarethastraat en de Grachtkant moeten zijn.

Doordat de oriëntatie van de oorspronkelijke kerk vermoedelijk noord-zuid was, kunnen resten van dit anders georiënteerd gebouw aangesneden worden. Bij het beperkte archeologische onderzoek in de begijnhofkerk werden enkele muurfragmenten gevonden, zonder dat duidelijk was of het om grafkelders dan wel resten van een oudere kerk ging. Ook de ligging van het kerkhof rond deze kerk, maakt dat de nodige aandacht hieraan besteed dient te worden.

Op de hoek van de Wezenstraat en de Sint-Margarethastraat stond oorspronkelijk de oude Rode Poort. Er is slechts één iconografische bron (fig. 13, schilderij van de Lierse Furie) dat een voorstelling van deze poort geeft. Op dit schilderij (fig. 23) is een eenvoudige poort te zien die één grote opening heeft. Het is zeer de vraag of recente rioleringswerken al niet voor een grondige versterking hebben gezorgd van deze zone, en of er in de wegkoffer überhaupt veel sporen aan te treffen zullen zijn van een boogvormige poortopening.

Fig. 23: Detail uit het schilderij van de Lierse Furie, met aanduiding van de oude Rode Poort.

De laatste interessantere zone is de Grachtkant. Hier bevond zich oorspronkelijk de *Begijnenloop*. Na het dempen van deze gracht, kon in de 18de eeuw hier een laatste oostelijke uitbreiding plaatsvinden. Het graven van een riolering in deze gracht kan betekenen dat oude grachtlagen worden aangesneden. Minder interessant is evenwel dat geen dwars- maar een lengteprofiel van de gracht wordt gemaakt. Zolang binnen de huidige verstoringen gewerkt wordt, zal er dan ook niet zo veel extra informatie te verzamelen zijn.

Fig. 24: Zicht op de restanten van de bakstenen sokkel (vakwerk bovenbouw) van het *Herenhuys* van de abdij van Herkenrode.

Hoofdstuk 3 Reeds verstoorde zones

De gegevens over reeds verstoorde zones zijn eerder beperkt. Zoals in het vorige hoofdstuk reeds beschreven werden tussen 1855 en 1874 in de binnenstad stoepen en rioleringen aangelegd. Deze rioleringen bestaan uit gemetselde muren en een gemetseld bakstenen gewelf en zijn nog nooit vervangen en dus nog steeds in gebruik. Enkel in de Wezenstraat is reeds een nieuwe verbindingsriolering uitgevoerd (maten in *italic* in onderstaande tabel) en ook in het meest noordelijke deel van de Sint-Margarethastraat werd de riolering aangepast. Dit is onder meer nog te zien aan het andere gebruik van stenen in de wegverharding (fig. 25-27) en aan de veel grotere diepte van verstoring. Plannen van de oude rioleringen werden door Grontmij niet teruggevonden.

Fig. 25: Zicht op de overgang tussen de recenter herlegde bestrating en de oude bestrating, ter hoogte van de kruising van het Oud Kerkhof en de Sint-Margarethastraat.

Op meerdere plaatsen werd in het begijnhof bij de opmeting van de bestaande toestand opgemeten wat het huidige niveau is en hoe diep de inspectieputten (en dus ook de verstoringen) gaan. Onderstaande tabel geeft een overzicht hiervan:

Plaats	Hoogte maaiveld	Diepte onderkant verstoring	Effectieve verstoring
Hoek Bodegemstraat-Grachtkant	5m20	4m20	1m00
Hoek Hemdsmouwken-Grachtkant	5m20	4m24	0m96
Hoek Pompstraat-Grachtkant	5m09	4m19	0m90
Hoek Martienushoek-Sint-Margarethastraat	5m70	4m78	0m92

Kruispunt Oud Kerkhof-Sint-Margarethastraat-Pompstraat	5m56	4m44	1m12
Hoek Oud Kerkhof-Sint-Margarethastraat	5m59	4m62	0m97
Hoek Wezenstraat-Sint-Margarethastraat	5m49	3m12	2m37
Hoek Begijnhofstraat-Wezenstraat	6m21	2m99	3m22
Wezenstraat	5m32	3m05	2m27

Op basis van deze tabel en het plan in bijlage is het mogelijk tot volgende conclusie te komen in verband met het rioleringsstelsel: *“Centraal in de bestaande wegenis werd in de tweede helft van de 19de eeuw een rioleringsstelsel aangelegd dat tot op heden nog steeds in gebruik is. Voor de aanleg van dit stelsel is overal een verstoring te verwachten van minstens 1 m breed en bijna overal ook van ongeveer 1 m diep. Enkel in de Wezenstraat is reeds een vernieuwing van het rioleringsstelsel uitgevoerd. Deze riolering bevindt zich eveneens in het midden van de weg. De verstoring is veel groter. De inspectieputten geven een verstoring aan van minstens 2m25. Gezien deze diepte zal de verstoring in de breedte ook niet beperkt zijn gebleven tot 1 m maar vermoedelijk een 2-tal meters.”*

Afb. 26: Zicht op de recente bestrating in de Wezenstraat. Enkel in de trottoirs is de oude bestrating nog bewaard.

Naast de verstoringen door de riolering zijn er ook werken geweest bij de aanleg van de elektriciteits- en de watervoorzieningen. De precieze ligging hiervan is niet gekend, evenmin als de graad van verstoring. Toch zal ook voor het water minstens een sleuf van ongeveer 80 cm diep voorzien zijn geweest. Deze nutsvoorzieningen liggen doorgaans wel dichter tegen de gevels van de huizen aan, zodat ze normaal gezien niet in interferentie komen met de rioleringswerken.

Er dient nog opgemerkt dat naar aanleiding van de geplande werken ook de waterleiding vernieuwd zal worden. Deze werken vallen echter buiten de huidige opdracht, maar er kan best zo veel mogelijk gebruik worden gemaakt van de oude tracés om nieuwe verstoringen zo veel mogelijk te vermijden. Plaatselijk zullen er ook verstoringen geweest zijn door de aanleg van de straatverlichting op gas en de aansluitingen van de huizen op de riolering, maar deze verstoringen worden als verwaarloosbaar beschouwd.

Fig. 27: Zicht op de oude bestrating in de Symforsastraat.

Hoofdstuk 4 Impact en uitvoering van de geplande werken

De huidige werken voorzien in de aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel en de heraanleg van de bestrating. Aangezien er nog geen bestek beschikbaar is waarin de te volgen werkwijze van uitvoering beschreven staat, moest voor deze opdracht worden verder gegaan op basis van de mondelinge toelichtingen die door de begeleidende ingenieur Koen Van Weert van Grontmij werden gegeven.

Aangezien de werken een ontubbeling van het rioleringsstelsel inhouden zal het niet steeds mogelijk zijn om binnen de bestaande verstoringen te blijven, al verdient het natuurlijk de aanbeveling zo minimaal mogelijk nieuwe verstoringen te maken.

Een deel van de nieuw aan te leggen leidingen zullen ook een diepere aanzetdiepte hebben dan de huidige. Onderstaande tabel geeft de nieuwe dieptes weer van de verstoringen ten gevolge de aanleg van de riolering voor het afvalwater (plaatspunten zie bijlage):

Plaats	Hoogte maaveld	Diepte onderkant verstoring	Effectieve verstoring
D 4	6m24	3m08	3m16
D 11	5m44	3m00	2m44
D 12	5m08	2m96	2m12
D 13	5m46	2m92	2m54
D 14	5m44	2m91	2m53
D 15	5m57	3m10	2m47
D 16	5m56	3m13	2m43
D 17	5m45	3m10	2m35
D 18	5m54	3m28	2m26
D 19	5m71	3m62	2m09
D 20	5m70	3m64	2m06
D 21	5m71	3m70	2m01
D 22	5m86	3m85	2m01
D 23	6m14	3m59	2m55
D 24	5m94	4m22	1m72
D 25	6m07	4m27	1m80
D 26	5m98	4m56	1m42
D 27	4m98	3m52	1m46
D 28	4m98	3m65	1m33
D 28'	5m05	3m62	1m43
D 29'	5m04	3m94	1m10
D 30'	5m45	4m12	1m33
D 31'	5m53	3m86	1m67
D 32'	6m12	3m81	2m31
D 33'	5m22	3m91	1m31

De volledige riolering wordt doorheen het begijnhof naar één punt geleid (D11) in de Wezenstraat, waar wordt aangesloten op de grote riolering die daar heraangelegd zal worden. Overal zal de verstoring dieper gaan dan de huidige verstoring. In de Wezenstraat, waar een buis met een diameter van 1 m gelegd zal worden, is de verstoring gemiddeld tussen 2m25 en 2m50. Dit komt ongeveer overeen met de huidige verstoring. De diepte die hier nog is, maakt dat er op het vlak van veiligheid bijkomende eisen zullen zijn. Zo zal er gewerkt moeten worden met een metalen beschoeiing om het inkalven van de profielen te vermijden. Zowel de veiligheid van de archeologen (in een niet beveiligde sleuf) als de aanwezigheid van de beschoeiing, maakt het praktisch onmogelijk zinvolle waarnemingen in dit deel van de rioleringswerken uit te voeren. Gelijkaardige rioleringswerken die thans in Leuven op het Fochplein worden uitgevoerd, tonen aan dat de archeologische meerwaarde zeer beperkt is en zich enkel maar kan beperken tot het nemen van enkele niet opgekuiste foto's (fig. 28). Profielen kunnen niet onderzocht worden, zowel door de beschoeiing als door het onmiddellijk weer invallen van uitgegraven grond. Zelfs indien er geen metalen beschoeiing wordt gebruikt (niet wenselijk wegens inkalvingsgevaar) blijft het praktisch onmogelijk het archeologische onderzoek met de werken te verzoenen (fig. 29). Eventuele muurresten kunnen niet opgetekend worden en een georeferentie is ook niet mogelijk. Omwille van de voortgang der werken blijven opengelegde stukken maar korte tijd vrij liggen, waarna weer wordt opgeschoven om de volgende buis te plaatsen. Het opvolgen van deze werken veronderstelt een constante aanwezigheid van een archeoloog, zonder dat er veel archeologische meerwaarde gecreëerd zal worden.

Voornamelijk in de Sint-Margarethastraat en de Martienushoek zal de verstoring een 2-tal meter bedragen. De overige buizen zitten op een diepte van ongeveer 1m25 tot 1m70.

Fig. 28: Gebruik van metalen beschoeiing tijdens de aanleg van riolering op het Fochplein te Leuven.

Voor het rioleringsstelsel voor het regenwater is de situatie enigszins anders. Het noordelijke deel (tot aan de begijnhofkerk) wordt naar de Wezenstraat geleid. Het regenwater van de Sint-Margarethastraat vanaf de begijnhofkerk en alle aanpalende straten wordt naar het zuiden geleid. In de Grachtkant wordt het water noordwaarts afgeleid.

Doordat niet al het water naar één punt afgeleid moet worden, maar via vier verschillende leidingen wordt afgevoerd, is het ook niet noodzakelijk de buizen even diep te steken als de riolering voor het afvalwater. De impact blijft hierdoor veel beperkter, zoals blijkt uit onderstaande tabel:

Plaats	Hoogte maaiveld	Diepte onderkant verstoring	Effectieve verstoring
R 5	6m17	4m58	1m59
R 10	5m26	4m15	1m11
R 15	5m43	4m68	0m75
R 16	5m49	4m73	0m76
R 17	5m47	4m82	0m65
R 18	5m50	4m11	1m39
R 19	5m44	4m13	1m31
R 20	5m32	4m20	1m12
R 21	5m33	4m25	1m08
R 22	5m56	4m31	1m25
R 23	5m59	4m34	1m25
R 24	6m13	4m87	1m26
R 25	6m05	4m45	1m60
R 26	5m53	4m37	1m16
R 27	5m70	4m23	1m47
R 28	5m74	4m22	1m52
R 29	5m76	4m20	1m56
R 30	5m29	4m44	0m85
R 31	5m17	4m28	0m89
R 32	5m14	4m30	0m84
R 33	5m04	4m33	0m71
R 34	4m99	4m38	0m61
R 35	5m38	4m57	0m81
R 36	5m24	4m36	0m88
R 37	6m02	4m28	1m74
R 38	6m14	4m32	1m82
R 39	5m98	4m41	1m57

Behalve in de Sint-Margarethastraat en de Martienushoek zitten de buizen gemiddeld minder dan een meter diep.

Ook de bestrating wordt opnieuw aangelegd. Hiertoe wordt naast de huidige bestrating ook een wegkoffer uitgegraven die tussen 25-35 cm diep zal zijn vanaf het huidige maaiveld. Vermoedelijk zal dit overeen komen met het wegnemen van de huidige wegkoffer.

Fig. 29: Uitgraven van een rioleringsleuf zonder het plaatsen van metalen beschoeiing. Doordat de sleuf zo snel mogelijk weer gedicht moet worden (inkalving) is het niet mogelijk veel waarnemingen te doen of de nodige tijd te krijgen om iets op te kuisen of te registreren.

Er zijn aan de uitvoering van de werken ook twee belangrijke randvoorwaarden. De riolering in de Wezenstraat is één van de belangrijke hoofdleidingen van het bestaande en het nieuwe rioleringsnetwerk in dit deel van de stad en dient dus steeds in gebruik te blijven. Volgens de ingenieur van Grontmij kan dit alleen door per dag telkens maar een klein stuk van de bestaande riolering te vervangen door een nieuwe, die dan 's avonds weer dient aangesloten te zijn. Dit heeft uiteraard een grote impact op eventueel archeologisch onderzoek omdat er geen tijd is om veel vaststellingen te doen of profielen en sporen op te kuisen. Tevens is er ook het belangrijke veiligheidsaspect waar al op gewezen werd, en de beperkte archeologische meerwaarde die bekomen wordt.

Daarnaast is de enige toegang tot het begijnhof via de poort aan de Wezenstraat. Omwille van de brandveiligheid dient de doorgang steeds (zeker 's avonds na het einde van de werken) gegarandeerd te zijn. Dit betekent dat de gegraven sleuven in de Wezenstraat en het gedeelte van de Sint-Margarethastraat tot aan de begijnhofkerk 's avonds telkens terug gedicht moeten zijn en overrijdbaar zijn. Ook dit laat weinig tijd over om de nodige vaststellingen (opkuisen, intekenen, fotograferen, ...) te doen en ondertussen de geplande werken nog uit te laten voeren.

Hoofdstuk 5   Besluit

Conform art. 4 § 2 van het *Decreet houdende Bescherming van het Archeologisch Patrimonium* van 30 juni 1993 (B.S. 15.09.1993), gewijzigd bij decreet van 18 mei 1999 (B.S. 08.06.1999), 28 februari 2003 (B.S. 24.03.2003) en 10 maart 2006 (B.S. 7.6.2006) zijn de eigenaar en de gebruiker ertoe gehouden de archeologische monumenten die zich op hun gronden bevinden te bewaren en te beschermen en ze voor beschadiging en vernieling te behoeden.

Daarom werd in eerste instantie een archeologisch bureauonderzoek gevraagd om een zicht te krijgen op eventuele verwachtingen, de oudere verstoringen en de impact van de huidige werken.

Het Lierse begijnhof is een rechthoekig stratenbegijnhof dat in de 13de eeuw ontstond. Het kerngebied was een rechthoekig hof dat door de *Reghtestraat* (Sint-Margarethastraat), het Oud Kerkhof en de Pompstraat in vier blokken werd opgedeeld. Behalve de vermoedelijke ligging van deze straten (en zelfs daar zijn geen duidelijke aanwijzingen voor dat op de locatie van de huidige straten ook de oorspronkelijke straten lagen) is er niets in het huidige begijnhof dat nog uit deze periode dateert. De huizen uit deze periode waren opgetrokken in vakwerk, maar aangezien deze gebouwen dan toch een bakstenen sokkel hebben gehad, kunnen resten van deze vakwerkgebouwen nog aangetroffen worden. De oorspronkelijke kerk, op de meeste iconografische bronnen van voor de 18de eeuw noord-zuid georiënteerd, moet zich ongeveer op de locatie van de huidige hebben bevonden, al is het mogelijk dat resten ervan onder het Oud Kerkhof te vinden zijn. Muurresten die naar aanleiding van de verwarmingswerken werden aangetroffen in de begijnhofkerk kunnen niet met zekerheid geïnterpreteerd worden (ofwel van een ouder gebouw, ofwel van grafkelders).

In de 14de eeuw vond een westelijke uitbreiding plaats met de aanleg van de *Nieuwstraat* (Symforosastraat), hoewel de iconografische bronnen vóór het stadsplattegrond van Ducorron uit 1772 deze straat nooit weergeven.

Een tweede uitbreiding vindt plaats in de 15de-16de eeuw en verloopt naar het zuiden toe met de inlijving van de vroegere waterkant. Uit deze periode moeten ook minstens de Martienushoek, de Hellestraat en het *Piepenholleke* (thans bij enkele percelen op het einde van de Martienushoek geïncorporeerd) dateren. Op het einde van de 16de eeuw kende het begijnhof een dieptepunt, onder meer door verschillende plunderingen en opstanden.

Er vindt een derde, noordelijke uitbreiding plaats in de 17de eeuw. De voormalige hof, ten noorden van de *weg naer den Drenke* (Wezenstraat), wordt ingelijfd en hier worden de huizen van de Kalvarieberg opgetrokken. Hiervoor moet de oorspronkelijke boomgaard sneuvelen, en het zijn mogelijk resten van een pad in deze boomgaard die bij archeologische onderzoek in Kalvarieberg 1 aan het licht zijn gekomen. De oude Rode Poort (op de hoek van de Wezenstraat en de Sint-Margarethastraat) verliest haar functie, doordat de Wezenstraat in het begijnhof komt te liggen en er wordt dan ook een nieuwe poort (de huidige langs de Begijnhofstraat) opgetrokken.

De laatste uitbreiding van het begijnhof vindt plaats in de 18de eeuw wanneer de Grachtkant bebouwd wordt. De iconografische bronnen uit het einde van de 18de eeuw beginnen een accurater beeld te geven van het begijnhof. Op basis van de oudere 16de-17de eeuwse iconografische bronnen is het niet mogelijk een goede georeferentie te doen.

Het begijnhof in haar huidige vorm gaat grotendeels terug op de 17de-18de eeuw. Eventuele vondsten die aangetroffen kunnen worden bij de aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel moeten dus van voor deze periode dateren (13de-16de eeuw). Hoewel deze oudere gebouwen in vakwerk zijn opgetrokken, moeten resten van een bakstenen sokkel nog aanwezig kunnen zijn. Aangezien, zeker voor de middeleeuwse periode, weinig tot niets geweten is over de exacte locatie van de wegen en

de gebouwen, is het zeker niet uit te sluiten dat resten worden aangetroffen onder het huidige stratennet.

Zoals reeds aangehaald (zie 2.4) zijn er, naast de mogelijke aanwezigheid van bebouwing onder de straten, nog drie aandachtspunten (zie ook onderstaande tabel).

In de zone van het Oud Kerkhof kunnen resten aangetroffen worden van de oorspronkelijke, noord-zuid georiënteerde begijnhofkerk. Zoals de straatnaam al aangeeft bevonden zich rond de kerk de resten van het kerkhof. Het is zeer waarschijnlijk dat bij de geplande graafwerken hiervan nog resten worden vrijgelegd.

De oude Rode Poort bevond zich op de hoek van de Wezenstraat en de Sint-Margarthastraat. De enige gekende afbeelding van deze poort toont echter één grote boogvormige opening tussen de huizen aan beide kanten van de Sint-Margarethastraat. De mogelijkheid bestaat dus dat er zich in de ondergrond geen sporen bevinden van deze bovengrondse doorgang. Ook zal de heraanleg van de riolering in dit deel van de Sint-Margarethastraat al voor de nodige verstoring hebben gezorgd.

Een laatste aandachtspunt is de Grachtkant aangezien hier gegraven zal worden in de oorspronkelijke gracht ten oosten van het begijnhof. Er kunnen dan ook oude grachtlagen aangesneden worden die resten bevatten met consumptie- en/of productieresten. Nadeel is wel dat de uitgravingen voor de rioleringswerken in de lengte van de gracht zijn, en dus geen dwarsprofiel opleveren (behalve deels waar vanuit de andere straten wordt aangesloten).

Ten slotte hebben eerdere rioleringswerken in het noordelijke deel van de Sint-Margarethastraat en in de Wezenstraat voor een grotere verstoring gezorgd dan in de rest van het begijnhof, waar overall in de tweede helft van de 19de eeuw een bakstenen riolering werd aangelegd. De gemiddelde bestaande verstoring ten gevolge van de riolering is ongeveer 1 m diep.

In de Wezenstraat loopt echter één van de belangrijkste hoofdriolen van deze stadswijk van Lier en de aanleg van een rioolbuis (diameter 1 m) heeft een verstoring tot 2 m 25 diep veroorzaakt. Bij de huidige heraanleg worden deze buizen ook vervangen, en zoals beschreven worden dergelijke werken uitgevoerd met behulp van metalen beschoeiingen en is er een grote tijdsdruk (riool blijft in gebruik, toegankelijkheid brandweer tot het begijnhof). Gezien de beperkte archeologische meerwaarde die gecreëerd zal worden en de in verhouding hoge kosten, lijkt het niet opportuun deze werken nog verder op te volgen.

Verwachtingen	Plaats
Middeleeuwse (vakwerk)bewoning	Sint-Margarethastraat, Oud Kerkhof, Pompstraat, Symforosastraat, Martienushoek, Hellestraat, Bodegemstraat en Hemdsmouwken
Resten kerk + begraafplaats	Oud Kerkhof
Resten oude Rode Poort	Hoek Wezenstraat en Sint-Margarethastraat
Bewonings- en/of productieresten in de gracht	Grachtkant en de aansluitingen van de Pompstraat, Hemdsmouwken, Bodegemstraat en Hellestraat
Grote verstoringen	Wezenstraat, noordelijke deel Sint-Margarethastraat

De huidige geplande werken omvatten enerzijds de aanleg van een gescheiden rioleringsstelsel en anderzijds in de volledige heraanleg van de wegenis.

Voor de aanleg van de vuilwater-riolering dienen in de meeste straten van het begijnhof sleuven gegraven te worden die tussen 1 m 25 en 1 m 70 diep zijn, in de Sint-Margarethastraat en de Martienushoek zal dat tot 2 m diep zijn en voor de werken in de Wezenstraat moet minstens 2 m 25 tot 2 m 50 diep gegraven worden.

Omdat het stelsel voor het regenwater naar verschillende punten afgeleid wordt, moeten deze buizen minder diep ingegraven worden en kan de verstoring meer beperkt blijven.

Om de impact van de werken zo veel mogelijk te beperken, kan best gewerkt worden met een kraanbak van maximum 1 m breed (tandenloze, platte bak). Ook zou er, indien mogelijk, zo veel mogelijk gebruik moeten worden gemaakt van de reeds verstoorde zones van de oude riolering. Ook dient er naar gestreefd te worden de beide rioolstelsel in dezelfde sleuf (indien mogelijk ongeveer boven elkaar zodat de te verstoren oppervlakte zo veel mogelijk beperkt blijft) aan te leggen. Hierdoor worden extra verstoringen vermeden.

De wegeniswerken houden in dat de volledige bestrating wordt opgebroken en dat er een nieuwe wegkoffer wordt uitgegraven tot ongeveer 30 cm diep. Vermoed wordt dat hiermee de bovenkant van het archeologische niveau zal worden bereikt.

Enkele belangrijke factoren voor het kunnen uitvoeren van een kwalitatief en zinvol archeologisch onderzoek zijn:

- Het archeologisch onderzoek moet steeds voldoende tijd krijgen om de nodige vaststellingen te doen. Hiervoor kunnen best zones aangepakt worden vooraleer de eigenlijke werken effectief starten. Dit hoeft uiteraard geen weken op voorhand te zijn om eventuele hinder zo veel mogelijk te beperken.
- Er worden geen uitgravingen uitgevoerd zonder begeleiding van de archeologen (behalve in vrijgegeven zones).
- Veiligheidsaspecten. Waar diepe sleuven gegraven moeten worden, zal gewerkt worden met een metalen beschoeiing. Dit dient om inkalving van de profielen te voorkomen, maar houdt ook in dat er geen profielen opgekuist kunnen worden. Deze manier van werken houdt ook in dat telkens een beperkte zone opengelegd wordt. Het eventueel archeologisch opvolgen van dergelijke werken zal weinig relevante gegevens opleveren (aangezien de profielen niet toegankelijk zijn) en zeer duur zijn door de permanente aanwezigheid van een archeoloog die aan een laag rendement moet werken.
- Reeds verstoorde zones. Het is weinig zinvol een archeologisch onderzoek uit te voeren in zones waarvan geweten is dat ze reeds sterk verstoord zijn, zeker in combinatie met een veiligheidsrisico.
- Brandveiligheid. De poort aan de Wezenstraat is de enige toegang voor de brandweer voor het hele begijnhof. Deze straat moet iedere avond terug dicht en overrijdbaar zijn. Dit laat weinig tijd over voor én een archeologisch onderzoek én het uitvoeren van de geplande werken.

Op basis van deze gegevens en overwegingen lijken onderstaande aanbevelingen noodzakelijk om een correcte afbakening van de onderzoekszones te bekomen en de juiste onderzoeksvragen te stellen. Er wordt gepoogd per straat een advies te geven en de te gebruiken onderzoeksstrategie te omschrijven (bijlage 3).

Vrij te geven zones:

- Wezenstraat: Omwille van de reeds uitgevoerde riolering (diameter 1 m), de noodzaak deze riolering telkens in gebruik te laten en de verplichting de sleuven 's avonds te dichten omwille van de brandveiligheid, lijkt het niet aangewezen hier bijkomend archeologisch onderzoek uit te voeren. Omwille van de diepte van de sleuven zal ook

gewerkt moeten worden met schoorbakken om inkalving te vermijden, zodat het bekijken van de profielwanden ook niet meer mogelijk zal zijn. De meerwaarde van een eventueel onderzoek zal op archeologisch vlak zeer gering en duur zijn. De impact van de werken dient zo veel mogelijk beperkt te worden door, indien mogelijk, beide buizen in dezelfde sleuf aan te leggen en de breedte hiervan zo veel mogelijk te beperken.

- Sint-Margarethastraat vanaf de Wezenstraat tot aan de begijnhofkerk: Gezien de verplichting omwille van de brandveiligheid om alle sleuven 's avonds terug berijdbaar te maken, is het niet aangewezen archeologisch onderzoek in dit deel van de straat uit te voeren. Zoals ook nog zichtbaar in de huidige bestrating, werd deze zone, samen met de aanleg van de riolering in de Wezenstraat, al eens opnieuw aangelegd. De verstoringen ten opzichte van de rest van het begijnhof worden dan ook hoog geschat. Ondanks de aanwezigheid van de oude Rode Poort dient hier geen bijkomend onderzoek plaats te vinden omdat enerzijds deze resten al grondig verstoord zijn en anderzijds er weinig echte structuren te verwachten zijn van deze bovengrondse 'muuropening'. De impact van de werken dient zo veel mogelijk beperkt te worden door, indien mogelijk, beide buizen in dezelfde sleuf aan te leggen en de breedte hiervan zo veel mogelijk te beperken.

Archeologisch hoge verwachtingen:

- Oud Kerkhof: Gezien de oriëntatie van de oudere begijnhofkerk noord-zuid was en dus afwijkt van het huidige gebouw, kunnen resten hiervan worden aangetroffen bij het graven van de nieuwe riolering (zelfs binnen de bestaande verstoringen). Ook resten van het oude kerkhof kunnen verwacht worden. Het is daarom belangrijk voldoende tijd te voorzien om deze zone grondig te onderzoeken zonder onmiddellijk de werken op te houden.

Er dient onmiddellijk een vlakdekkend onderzoek van de volledige straat plaats te vinden (uiteraard kan hierin gefaseerd worden), zowel ten noorden als ten zuiden van de Begijnhofkerk en de pleinzone ten oosten van de kerk. De bestaande bestrating en wegkoffer worden verwijderd tot ofwel het maximale niveau van de verstoring (diepte nieuwe wegkoffer) ofwel het eerste archeologische vlak (dat hoger ligt dan de maximale diepte van verstoring).

Wordt er een archeologisch vlak aangetroffen, dan dient dit vlak volledig opgekuist, gefotografeerd, ingemeten en beschreven te worden. Alle relevante archeologische sporen die worden aangetroffen, moeten tot 15 cm onder het maximale niveau van verstoring volledig opgegraven worden. Het werken met machines zorgt toch voor een bijkomende verstoring van de ondergrond, ook al wordt deze niet meer afgegraven. Best kan ook voorzien worden dat er een vochtdoorlatende folie wordt aangebracht tussen de bovenkant van het bewaarde archeologische niveau en de nieuwe opbouw van de wegkoffer.

Eventuele muurresten dienen in detail opgemeten te worden. Er dient de nodige aandacht besteed te worden aan de oriëntatie van deze muren, de opbouw en staalname voor latere datering.

Indien graven worden aangetroffen, dienen deze volledig opgegraven te worden. De verwachting is evenwel niet dat er op deze geringe diepte grote hoeveelheden begraving zullen te situeren zijn. Wel is het mogelijk dat de insteken van graven aangetroffen worden.

Voorts zijn alle algemene bepalingen van toepassing die Ruimte & Erfgoed oplegt in het kader van een vlakdekkend onderzoek. Voor zover noodzakelijk, dient rekening te worden gehouden met de aanwezige stratigrafie.

Na afronding van het vlakdekkend onderzoek dienen ook de zones van de rioleringsleuven onderzocht te worden (minimaal met een kleine graafmachine onder begeleiding van een archeoloog), dit om eventueel dieper gelegen muurresten of begravingen ook te kunnen onderzoeken. Bijzondere aandacht dient besteed te worden aan het onderzoek van de profielen van de sleuven.

In het geval het archeologische niveau niet bereikt wordt bij het uitgraven van de wegkoffer, dienen de eigenlijke rioleringswerken wel nog archeologisch begeleid worden omdat eventueel dieper gelegen muurresten of begravingen wel nog aangetroffen kunnen worden in deze sleuven.

Per vrijgelegde zone van 200 m² kan best voorzien worden dat een archeologisch team, bestaande uit twee archeologen en één arbeider, twee werkdagen krijgt voor het volledige onderzoek (zowel opschaven, intekenen en onderzoeken van de sporen). De totale te onderzoeken oppervlakte bedraagt ongeveer 1200m². Per 50 lopende m riolering dient voor eenzelfde team één werkdag voorzien te worden voor het onderzoek van de rioleringsleuf. De te onderzoeken lengte bedraagt ongeveer 150 m.

In totaal zal het archeologische onderzoek van deze zone dus 15 werkdagen in beslag nemen met een team bestaande uit twee archeologen en één arbeider. Deze werken dienen bij voorkeur vlak voor de eigenlijke werken van de aannemer plaats te vinden.

- Grachtkant (telkens de eerste 5 m van de aanleg in de Pompstraat, Hemdsmouwken, Bodegemstraat en Hellestraat inbegrepen): Deze straat werd pas in de loop van de 18de eeuw aangelegd op de vroegere gracht. Iconografische bronnen laten in deze zone geen structuren verwachten.

De archeologische relevantie zit vooral in de aanwezigheid van de gracht. De kans is groot dat bij de aanleg van de riolering in de oude grachtbedding lagen worden aangetroffen die bewonings- en/of productieresten bevatten.

Het begeleiden van het uitgraven van de wegkoffer wordt niet noodzakelijk geacht aangezien hier normaal gezien enkel maar de bovenkant van de oude gracht wordt vrijgelegd.

Voor het onderzoek van het grachtprofiel zijn voornamelijk de aansluitingen op de Pompstraat, Hemdsmouwken, Bodegemstraat en Hellestraat relevant. Hier kan uit het opkuisen van de sleufwanden van de riolering de opbouw en de gelaagdheid van de gracht onderzocht worden. Er dient dan ook de nodige aandacht besteed te worden aan het nemen van voldoende stalen voor natuurwetenschappelijke onderzoeken van de grachtvullingen.

De lange rioleringsleuf die doorheen de hele Grachtkant loopt kan enerzijds als een beperking van het onderzoek gezien worden, omdat de profielen slechts sporadisch zichtbaar worden bij de aansluitingen van de verschillende straten. Toch is het onderzoek ervan zeker nuttig en dient de volledige lengte in detail onderzocht te worden. Er moet getracht worden eventuele vondstconcentraties te linken aan de huizen ten westen van de Grachtkant. Het *intra site spatial analysis* kan interessante details leren over verschillende activiteiten langsheen de gracht, eventueel in relatie met de bewoning. Er dient dan ook een degelijke en gedetailleerde registratie te gebeuren van alle vondsten in het lengteprofiel. Ook zouden om de 10-15 m de verschillende grachtlagen bemonsterd moeten worden om via natuurwetenschappelijk onderzoek de *intra site spatial analysis* te onderbouwen en te duiden.

Per 50 lopende m riolering dient voor een team, bestaande uit twee archeologen en één arbeider, één werkdag voorzien te worden, er van uitgaande dat de sleuf over deze volledige lengte uitgraven is tot de nodige diepte. De te onderzoeken lengte bedraagt

ongeveer 160 m, zodat een termijn van 3-4 werkdagen noodzakelijk lijkt. Voor dit deel van het onderzoek dient ook een voldoende ruim budget aanwezig te zijn voor het natuurwetenschappelijke onderzoek (paleo botanisch en archeozoologisch onderzoek).

Archeologisch middelhoge verwachtingen:

- Margarethastraat ten zuiden van de begijnhofkerk, Symforosastraat, Martienushoek, Pompstraat, Hemdsmouwken, Hellestraat en Bodegemstraat: Voor deze straten zijn weinig duidelijke gegevens voor handen. Zo is het niet zeker of het middeleeuwse wegenstelsel overeenkomt met het huidige. De iconografische bronnen kunnen daarover in alle geval geen uitsluitsel geven. Daarom is er de mogelijkheid dat bij de heraanleg van de wegenis en de rioleringswerken resten van het middeleeuwse begijnhof worden aangetroffen.

De bestaande bestrating en wegkoffer worden verwijderd tot ofwel het maximale niveau van de verstoring (diepte nieuwe wegkoffer) ofwel het eerste archeologische vlak (dat hoger ligt dan de maximale diepte van verstoring).

Wordt er een archeologisch vlak aangetroffen, dan dient dit vlak volledig opgekuist, gefotografeerd, ingemeten en beschreven te worden. De nodige aandacht wordt gevraagd voor eventuele restanten van bakstenen sokkels die op vakwerkgebouwen kunnen wijzen. De eventuele oriëntatie van deze muren dient nauwkeurig geregistreerd te worden. Alle relevante archeologische sporen die worden aangetroffen (dus geen puinlagen of oude cultuurlagen), moeten tot 15 cm onder het maximale niveau van verstoring volledig opgegraven worden. Het werken met machines zorgt toch voor een bijkomende verstoring van de ondergrond, ook al wordt deze niet meer afgegraven. Best kan ook voorzien worden dat er een vochtdoorlatende folie wordt aangebracht tussen de bovenkant van het bewaarde archeologische niveau en de nieuwe opbouw van de wegkoffer.

Voorts zijn alle algemene bepalingen van toepassing die Ruimte & Erfgoed oplegt in het kader van een vlakdekkend onderzoek. Voor zover noodzakelijk, dient rekening te worden gehouden met de aanwezige stratigrafie.

Na het registreren van alle sporen in het vlak, wordt de as van het nieuw te graven rioleringsstracé uitgezet. Eventuele sporen, voor zover er niet gewerkt kan worden binnen de bestaande verstoringen, dienen volledig opgegraven te worden.

Per volledig vrijgelegde straat kan best voorzien worden dat een archeologisch team, bestaande uit twee archeologen, twee werkdagen krijgt voor het volledige onderzoek (zowel opschaven, intekenen en onderzoeken van de sporen). De Bodegemstraat en de Hellestraat en de Pompstraat en Hemdsmouwken kunnen telkens worden samen genomen. In totaal is dan een termijn van 10 werkdagen nodig voor een team van twee archeologen.

Archeologisch lage verwachtingen:

- Kalvarieberg: Gezien de vrij late incorporatie in het begijnhof, en gezien de iconografische bronnen steeds een open ruimte weergeven, is er een lage archeologische verwachting voor deze straat. Zelfs de aanwezigheid van een natuurstenen pad (gevonden bij de opgraving in Kalvarieberg 1) kan eerder als anekdotisch beschouwd worden.

Behalve een snelle controle na het aanleggen van de maximale diepte van de wegkoffer, lijkt meer archeologisch onderzoek niet noodzakelijk. Eventuele aanwezige sporen kunnen geregistreerd worden door de archeologen die het onderzoek van de rest van het begijnhof doen.

Ondanks de mogelijke vrijgave van delen van het terrein blijven de algemene bepalingen die voorzien zijn in:

- het decreet van 30 juni 1993 houdende bescherming van het archeologisch patrimonium, gewijzigd bij de decreten van 18 mei 1999, 28 februari 2003 en 10 maart 2006 (BS 08.06.1999, 24.03.2003 en 07.06.2006)
- en het besluit van de Vlaamse Regering van 20 april 1994 tot uitvoering van het decreet van 30 juni 1993 houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium, gewijzigd bij besluiten van de Vlaamse Regering van 12 december 2003 en 23 juni 2006

van toepassing, meer bepaald de bepalingen over de meldingsplicht van eventuele toevalsvondsten tijdens het verdere verloop van de werken.

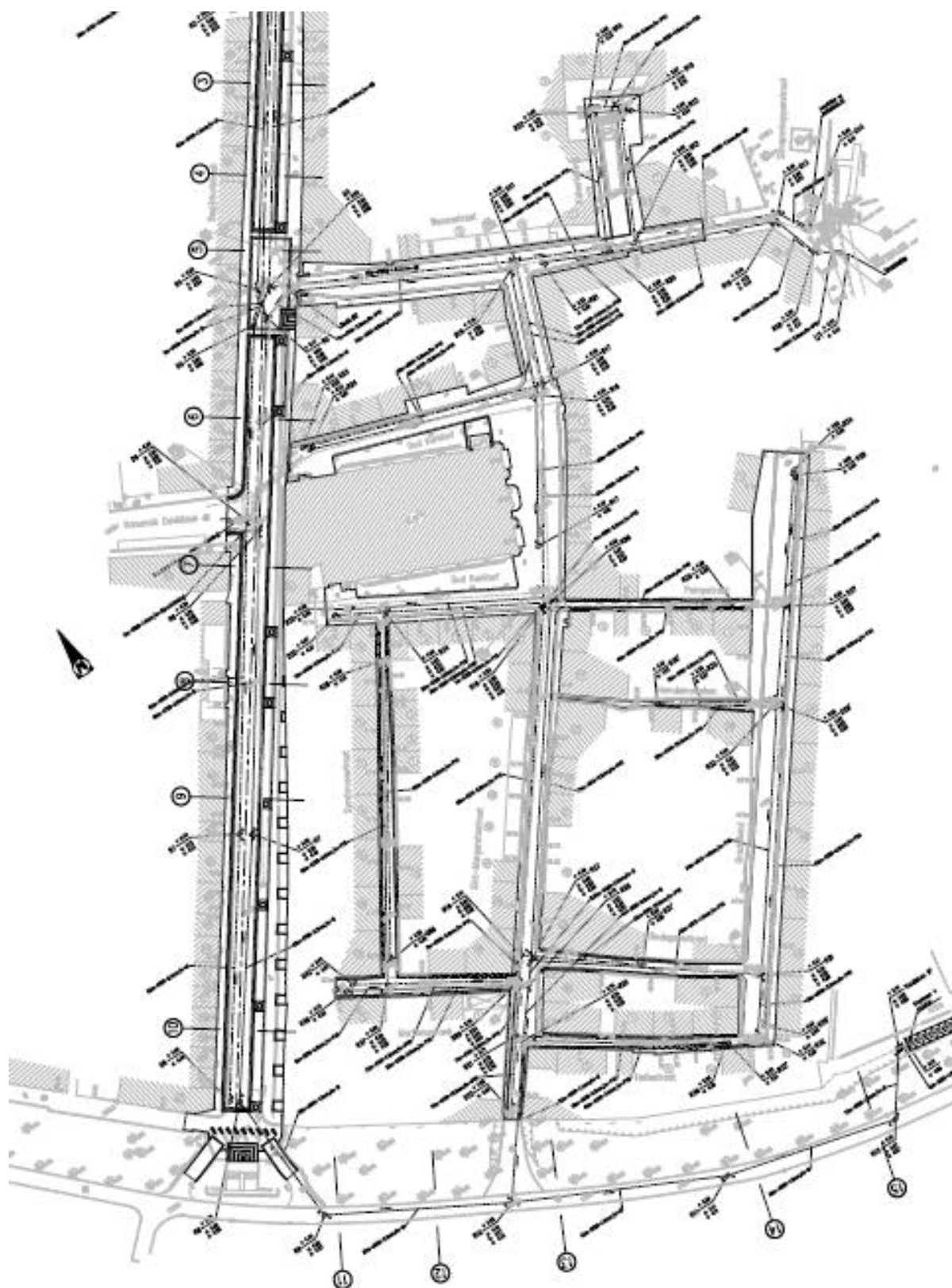
Bibliografie

- BERGMAN A. 1935: *Geschiedenis der stad Lier*, Antwerpen.
- BEYEN S. & D. NUYTEN 2008: De tuinpaviljoentjes van de parkabdij in Heverlee, *Monumenten, Landschappen en Archeologie* 27/3, p. 49-58.
- BIERMANS K. 1948: *Het Begijnhof in Lier. Kunsthistorische studie*, Antwerpen.
- CEULEMANS L. & MEES M. 1997: *Het Liers Begijnhof, d'amandelboon van Lier*, Lier.
- DEVOCHT K. 1990: *Het Liers begijnhof van religieuze gemeenschap tot cultuurcentrum*, z.p.
- HUISMAN D.J. (ED.) 2009: *Degradation of archaeological remains*, Den Haag.
- HUISMAN D.J., M. VORENHOUT, A. SMIT EN B.J.H. VAN OS 2009: Instandhouding en monitoring van archeologische terreinen, in: *Praktijkreeks Cultureel Erfgoed* 6, Den Haag.
- JANSSENS B. 1916-17: Het begijnhof van Lier, in: *Vlaams Leven* 2, p234-237.
- LENS A. z.d.: *Ontstaan en evolutie van een kleine stad*, Gent.
- MEES M. (ED.) 1999: *De begijnhofkerk van Lier. Bouwgeschiedenis en inventaris van het kunstpatrimonium van de Sint-Margaretakerk*, Lier
- MENS A. 1947: Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen-begardenbeweging. Vergelijkende studie: XII-XIIIde eeuw, in: *Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, IX, 7, Antwerpen.
- MORTELMANS J. & VERHEYEN V. 1974: *Het Lierse Begijnhof*, z.p.
- VAN AERSCHOT-VAN HAEVERBEEK S. ET ALIA 1990: *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur, Provincie Antwerpen, arrondissement Mechelen, kanton Lier, Turnhout*.
- VAN DEN BOGAERT G. 1979: *Bouwgeschiedenis van de Begijnhofkerk te Lier*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- VAN DER WEE B. 2009: *Restauratie en actualisering van het begijnhof van Lier. Masterplan*, Lier.
- VAN DER WEE H. & AERTS E. 2007: *Het Liers Begijnhof in zijn historische context, annex 1 in het Masterplan Begijnhof Lier*, z.p.
- VERHULST A., DUVOSQUE L.J. ET ALIA 1990: *Historische stedenatlas van België: Lier*, Brussel.
- Z.N. 1999: *Lier ondersteboven: archeologische vondsten in Lier en Koningshooikt*, Lier.

Bijlagen

Bijlage 1 Rioleringsplan

Bijlage 2 Georeferentieerde iconografische bronnen

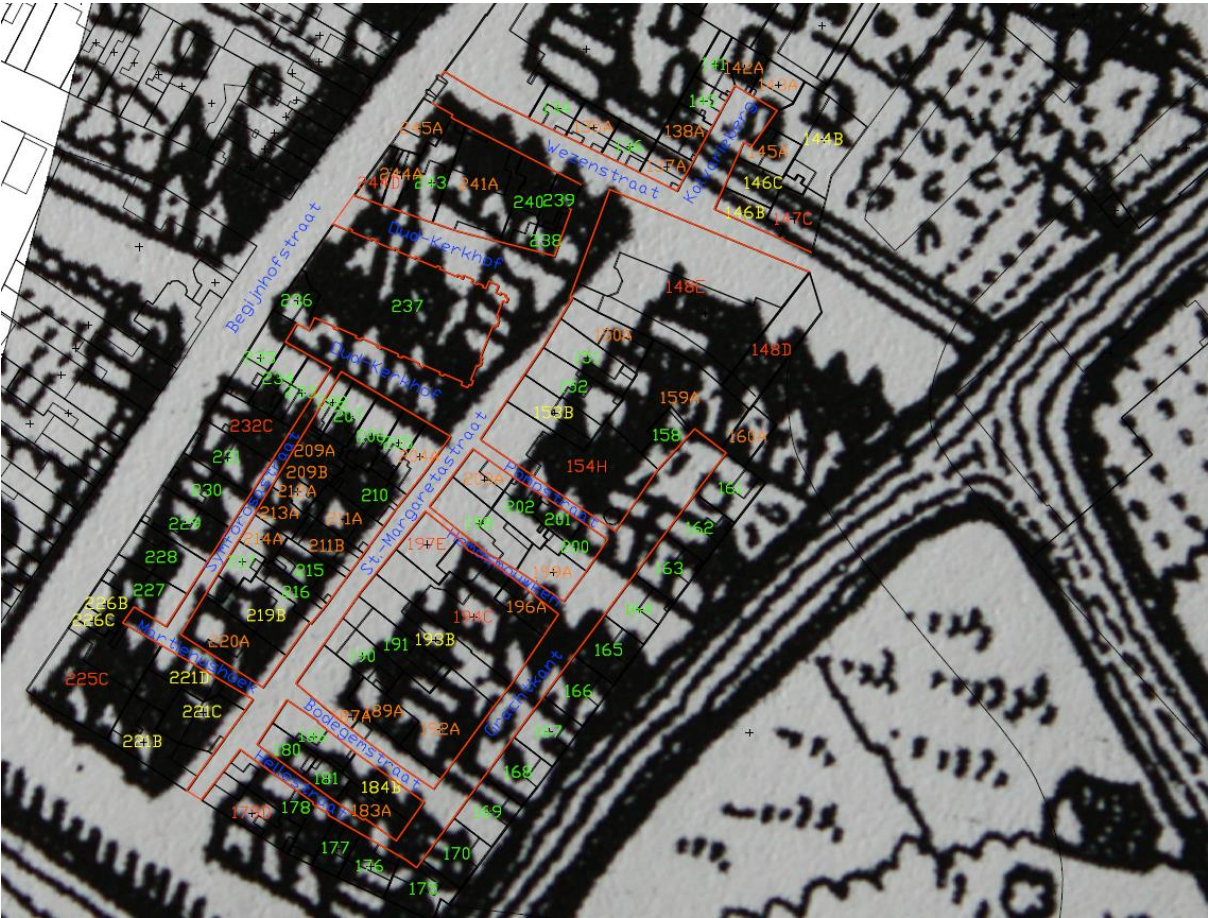

Jacob Van Deventer (ca. 1560)

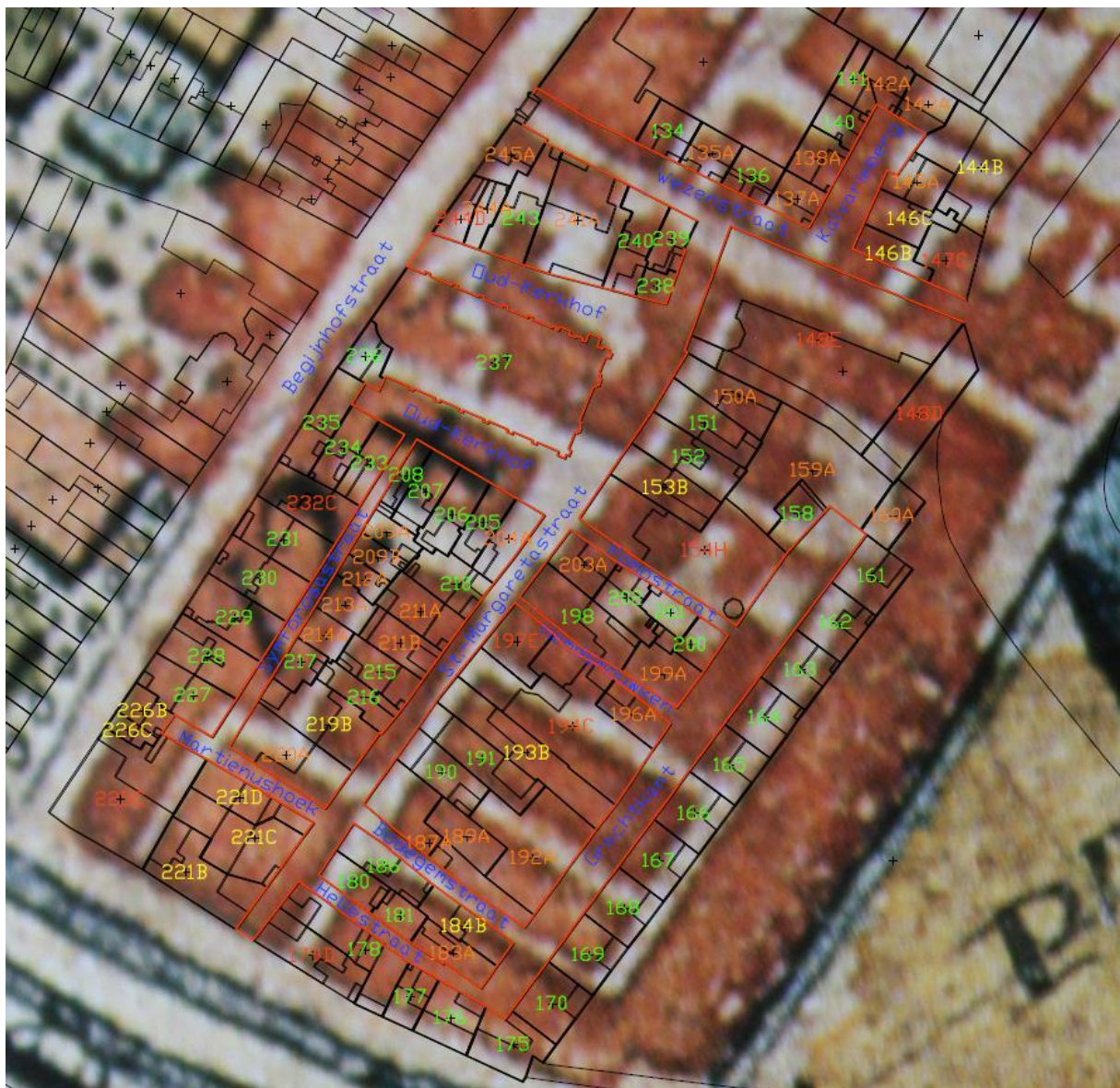

Giucchiardini (1660)

Ferraris (1770-1777)

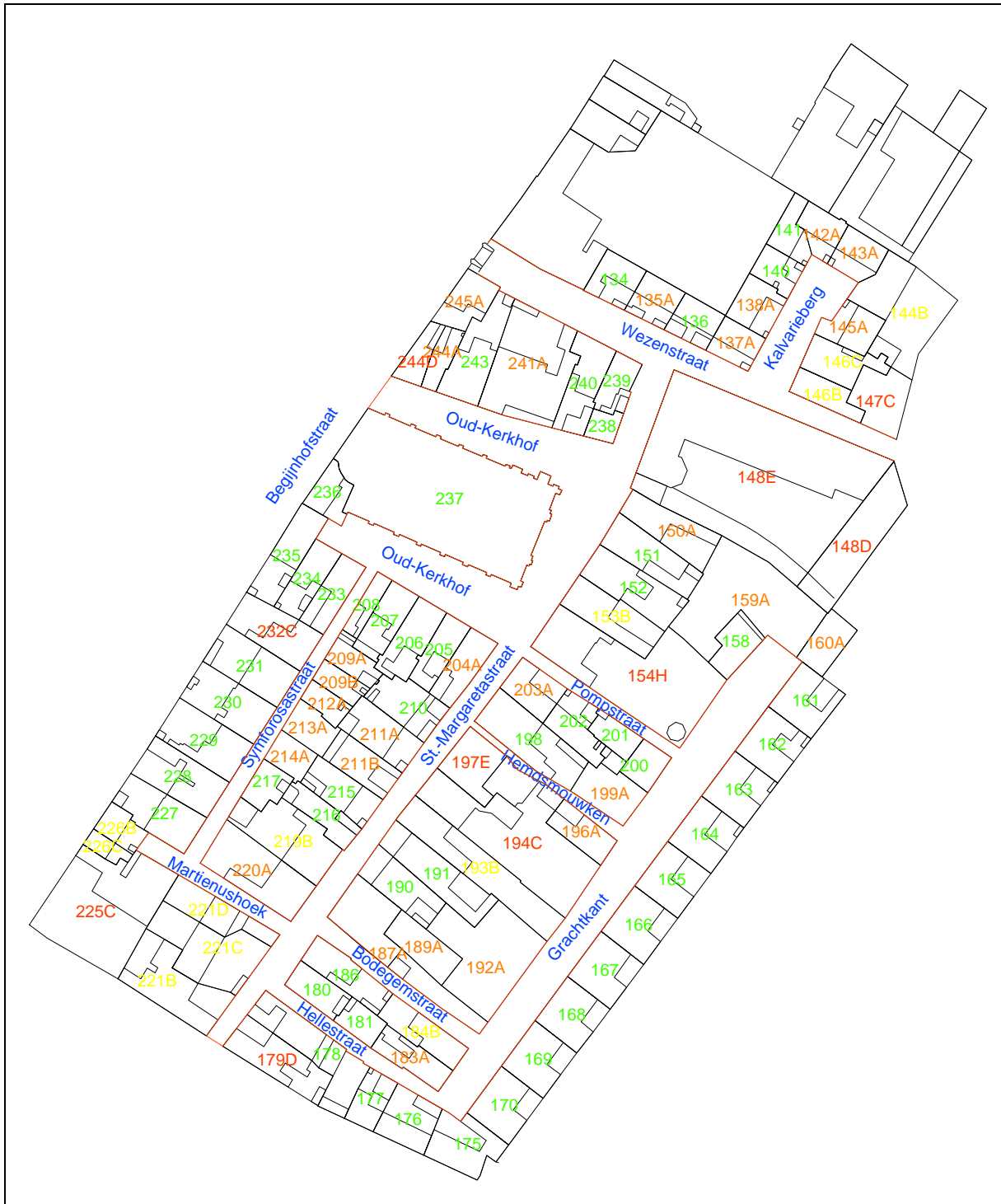

Kieskaart uit 1842

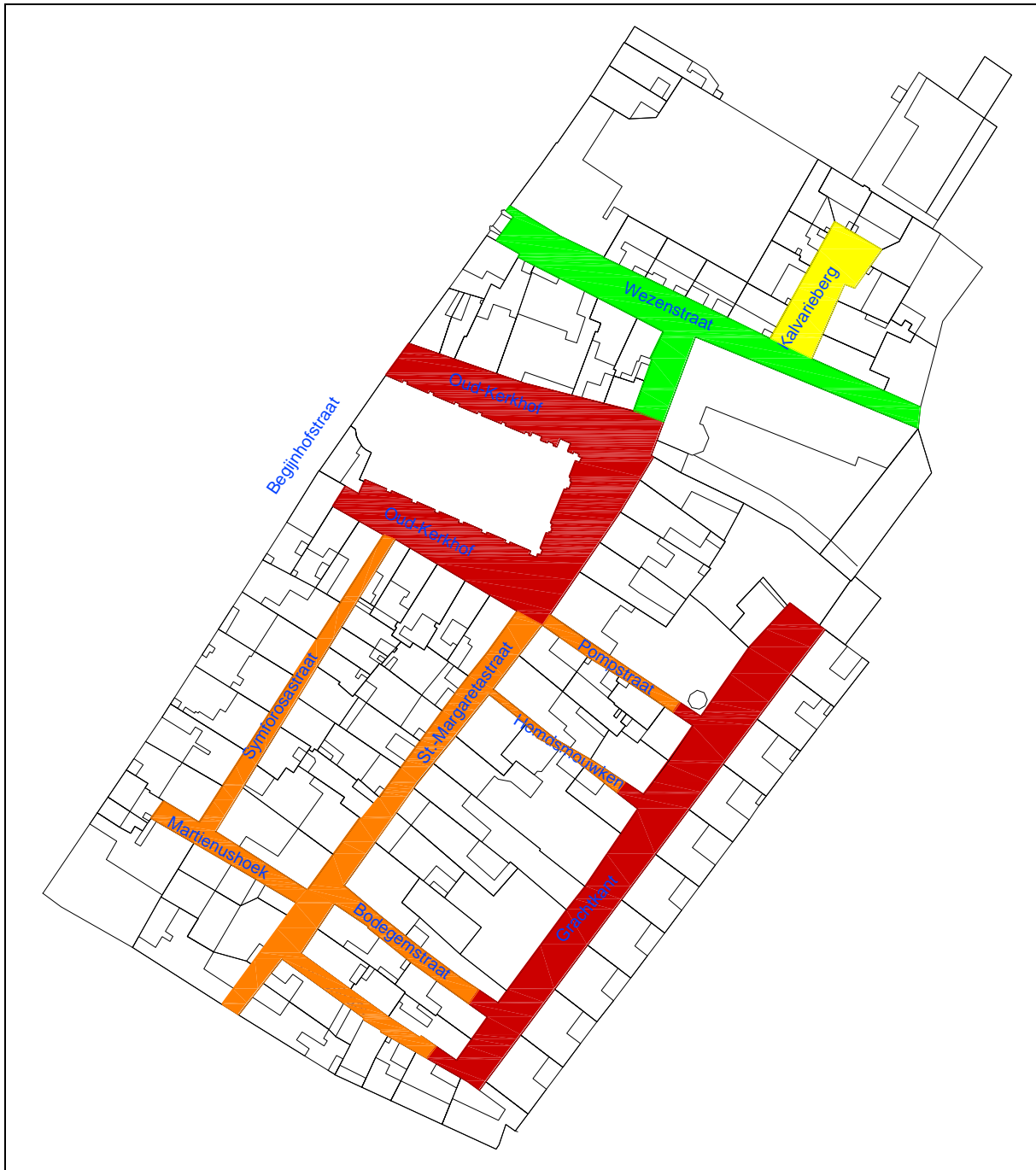
Popp (1875)

Huidige kadaster

Bijlage 3 Advieskaart

Advieskaart archeologisch onderzoek begijnhof Lier (voor bijhorend advies zie hoofdstuk 5):

- Rood: hoge archeologische potentie
- Oranje: middelhoge archeologische potentie
- Geel: lage archeologische potentie
- Groen: vrij te geven zones